EWOUD SANDERS
Van Nergenshuizen tot Absurdistan
Verzonnen plaatsnamen in het Nederlands
PROMETHEUS
NRC HANDELSBLAD

Absurdistan, *Allochtonië*, *Boerenkoolstronkeradeel*, *Juinen*, *Moffrika*, *Schubbekutteveen*, *Takki-Takkiland*, *Verweggistan* – onze taal wemelt van de namen van landen, dorpen en steden die op geen enkele landkaart te vinden zijn. Ze worden onder meer gebruikt in dooddoeners ('Waar ga je naartoe?' 'Naar Scheetjeboe!') en om exotische vakantiebestemmingen te suggereren (*Arrondissement-sur-Mer* in plaats van Wijk aan Zee). Om te zeggen 'wij blijven thuis' ('Nee, wij gaan dit jaar naar *Balkonië*, *Rundhausen*, *Bad Meingarten*, *Tuinesië*') of om aan te geven dat iets een gehucht of een achterlijk land is. Dat laatste gebeurt niet alleen met namen als *Herejezusveen* en *Afgelegerije*, maar ook met namen van plaatsen die wel degelijk bestaan, zoals *Lutjebroek*, *Stampersgat*, *Jipsingboermussel*, *Timboektoe* en *Kuttekoven*. Ook die overdrachtelijk gebruikte plaatsnamen komen in dit boekje aan bod, samen met zo'n negenhonderd thematisch ingedeelde fictieve plaatsnamen.

Van Nergenshuizen tot Absurdistan is deels gebaseerd op een serie artikelen in NRC *Handelsblad*.

Ewoud Sanders (1958) is taalhistoricus en journalist. Hij is vaste medewerker van onder andere NRC *Handelsblad*, de *Staatscourant* en *Onze Taal* en heeft verschillende taalboeken op zijn naam staan, waaronder *Jemig de pemig! De invloed van Van Kooten en De Bie op het Nederlands*, het *Eponiemenwoordenboek*, het *Geoniemenwoordenboek*, het *Borrelwoordenboek* en *Voor een dubbeltje op de eerste rang. 1001 spreekwoorden en zegswijzen over Nederlands geld*.

ISBN 90-446-0195-4

PROMETHEUS
www.pbo.nl
www.nrc.nl

Van Nergenshuizen tot Absurdistan

PROMETHEUS

Ewoud Sanders

Van Nergenshuizen tot Absurdistan

Verzonnen plaatsnamen in het Nederlands

2003
Prometheus/NRC Handelsblad
Amsterdam/Rotterdam

© 2003 Ewoud Sanders
Eindredactie Jaap Engelsman
Register Theo Veenhof
Omslagontwerp Marry van Baar
Omslagillustratie Getty Images
www.pbo.nl
www.nrc.nl
ISBN 90 446 0195 4

Als iemand nieuws van buitenlandse zenders had gehoord (en dat kwam elke dag voor), dan kwam dat bij ons uit Kötzschenbroda. Kötzschenbroda betekende in onze taal in één woord Londen, Moskou, Beromünster en vrijheidszenders. Als een bepaald bericht in twijfel werd getrokken, dan was het afkomstig van de Mundfunk (mondradio) of de JMA, wat Jüdische Märchenagentur (Joods Sprookjesagentschap) betekende.

Victor Klemperer *LTI* (2000) p. 241

Inhoud

	Woord vooraf	9
1	Arm: heer Zondervan uit Nergenshuizen in Geenland	15
2	Gierig, betalen, sparen: volk van Kaap de Grijp	25
3	Slim, dom, bot of gek: gedoopt te Botterdam	29
4	Liegen, praten, zwijgen: rijden over Tongeren	35
5	Zuipen en knokken: een brave Brandenburger in Kloppenburg	39
6	Slechte karakters: madam van Hoogenhuizen, Hein uit Huftershoek	42
7	Uiterlijk: afgevaren uit Schoonhoven, aangekomen te Lelijkendam	48
8	Slapen: naar Betje Veren in Pluimendijk	51
9	Dood: naar het feest van Mollengijs in Pierenland	57
10	Landen waar je niet moet zijn: van Afgelegerije tot Zwammerzoeloe	63
11	Nog meer slechte bestemmingen: van Absurdistan tot Verweggistan	77
12	Waar je wél moet zijn: landen van melk, honing en meer	84
13	Plaatsnamen in dooddoeners: van Affekaffe tot Zuzaaten	107
14	Exotische vakantiebestemmingen in eigen land: van Montagne-au-Mer naar Mont Mare	130
	A. Frans	135

B. Engels 141
C. Duits 145
D. Spaans, Italiaans, Grieks en Latijn 148
15 Exotische vakantiebestemmingen rond het huis: van Achtertuinië tot Villa Waranda 151
16 Lutjebroeken in Nederland 158
17 Lutjebroeken in België 162
18 Brave gehuchten: van Baalderdam tot Zwijnsdorp 170
19 Minder brave gehuchten: van Apekutteveen over Herejezusveen naar Verneukschoten 188
20 Tot slot: enkele uitdrukkingen met een woordspeling op een échte plaatsnaam 212

Geraadpleegde literatuur 216
Register 219

Woord vooraf

Dit boek gaat over verzonnen plaatsnamen in het Nederlands. En over uitdrukkingen met een woordspeling op een échte plaatsnaam. In totaal komen zo'n negenhonderd fictieve plaatsnamen aan bod, en ruim honderd bestaande.

Negenhonderd fictieve plaatsnamen – toen ik materiaal voor dit boekje begon te verzamelen, had ik nooit gedacht dat er zoveel zouden bestaan. Ik kende *Absurdistan*, *Nergenshuizen* en *Verweggistan*, en daar hield het wel zo'n beetje mee op. Of nee, ik kende natuurlijk ook *Allochtonië*, *Bommelskont*, *Juinen*, *Luilekkerland* en *Takki-Takkiland* – allemaal bestemmingen die je vergeefs op een landkaart zult zoeken. En hoe zat het met *Limbabwe* en *Brabostan*, waren dat bijnamen of ook fictieve plaatsnamen? En *Moffrika* dan? En hoe zat het met het tropische *Bounty-eiland*, met z'n hagelwitte stranden? En hoe met *Rundumhausen*, *Bad Meingarten* en *Tuinesië*, plaatsen die een exotische vakantiebestemming in eigen land suggereren?

Ja, ook die horen erbij, en zo werden het er uiteindelijk ruim duizend. Het konden er zoveel worden door de medewerking van lezers van NRC *Handelsblad* en *Onze Taal*. De afgelopen twee jaar heb ik in die krant en in dat tijdschrift geregeld over de denkbeeldige aardrijkskunde in de Nederlandse spreektaal geschreven. Steeds riep ik de lezers op om aanvullingen en correcties te sturen. Uiteindelijk ontving ik ruim honderd brieven en kaarten en meer dan dertienhonderd e-mailtjes, uit Nederland en Vlaanderen, maar ook van ver overzee, met name van lezers die mijn stukken hierover op de website van de NRC hadden gelezen. Zonder de medewer-

king van al die informanten, die hier geregeld worden aangehaald, was dit boekje nooit verschenen.

Poepjanknor

Door de overstelpende hoeveelheid reacties was het mogelijk een goed beeld te krijgen van de verbreiding van fictieve plaatsnamen. Er zullen er een paar zijn ingeslopen die slechts in kleine kring bekend zijn (als ik dat vermoedde, staat het erbij). Maar op een enkele uitzondering na zijn alleen plaatsnamen opgenomen die door minstens twee informanten zijn genoemd. Vaak waren er overigens véél meer informanten: zelfs plaatsen als *Poepjanknor* en *Herejezusveen* werden door tientallen lezers ingestuurd, in vele varianten.

Fictieve plaatsnamen worden op verschillende manieren gebruikt. Ze komen los voor, en in uitdrukkingen (waaronder veel dooddoeners). Ze zijn hier op verschillende gronden bij elkaar gezet: meestal thematisch (in rubrieken als armoede, dood, karakter en uiterlijk), maar er is ook een hoofdstukje waarin alle nepplaatsen zijn samengebracht die zijn gevormd met het achtervoegsel *-stan*. De fictieve vakantiebestemmingen staan bij elkaar, de denkbeeldige bananenrepublieken, en bij gefingeerde plaatsnamen met als hoofdbetekenis 'gehucht, negorij, gat, plaats waar nooit iets gebeurt' is onderscheid gemaakt tussen de 'brave' en de 'minder brave' benamingen (namelijk die met fecale, seksuele en blasfemische elementen). Er is, kortom, gekeken naar de vorm, de betekenis en de functie van de plaatsnamen.

Heel oud

Gefingeerde plaatsnamen blijken al heel lang te bestaan: de oudste voorbeelden dateren uit de Middeleeuwen. Tientallen plaatsnamen in dit boekje komen uit de zestiende, zeventiende, achttiende en negentiende eeuw, maar de meeste komen uit 'onze tijd'. Dat geldt onder meer voor vrijwel alle poep- en piesnamen. Waarschijnlijk waren die er vroeger ook wel, maar ze zijn nauwelijks overgeleverd.

Er is tot nu toe maar heel weinig over fictieve plaatsnamen in het Nederlands geschreven. De belangrijkste schriftelijke bronnen worden achter in dit boekje genoemd. Twee wil ik hier vast noemen. In 1892 schreef de Vla-

ming Aug. Gittée, leraar in Luik, een belangrijk stuk over 'schertsenderwijs aangewende eigennamen' in het tijdschrift *Taal en Letteren*. Een jaar later verscheen een uitgebreide versie van dit artikel in *Volkskunde. Tijdschrift voor Nederlandsche folklore*. Gittée geeft een indrukwekkend overzicht van het spottend gebruik van plaatsnamen en persoonsnamen in de Nederlandse literatuur vanaf de Middeleeuwen. Voor dit boekje heb ik dankbaar van zijn materiaal gebruikgemaakt.

Dat geldt ook voor het standaardwerk over plaatsnamen in de volkstaal, de zesdelige studie van de Vlaamse volkskundige Jozef Cornelissen getiteld *Nederlandsche volkshumor op stad en dorp, land en volk: spot- en bijnamen, spotrijmen, spotvertellingen, volksetymologische sagen, spreekwoorden en zegswijzen, enz., naar hun oorsprong en beteekenis verklaard* (1929-1938). Cornelissen wijdde een apart hoofdstuk aan denkbeeldige plaatsnamen en aan uitdrukkingen met een woordspeling op een échte plaatsnaam. Mede dankzij hem bevat dit boekje ook veel Vlaamse gegevens.

Nichtenstein

Waarom zijn in dit boekje over *verzonnen* plaatsnamen nu ook ruim honderd uitdrukkingen met een *bestaande* plaatsnaam opgenomen? Dat kan ik het best laten zien met een voorbeeld. Van een homoseksueel zegt men soms: 'Hij komt uit Nigtevecht.' Maar ook: 'Hij komt uit Nichtenstein.'

Nigtevecht is een bestaande plaats, Nichtenstein niet, maar taalkundig gezien zijn de uitdrukkingen op dezelfde leest geschoeid: ze bevatten een woordspel met *nicht*, een van de vele benamingen voor 'mannelijke homoseksueel'. Om die – taalkundige – reden zijn ook uitdrukkingen met een *woordspeling* op een *echte* plaatsnaam opgenomen. Om vergelijkbare redenen zijn in het hoofdstuk over dooddoeners bestaande en gefingeerde plaatsnamen door elkaar gezet. Voor de duidelijkheid zijn bestaande plaatsnamen in het hele boekje voorzien van een asterisk.

De grootste groep verzonnen plaatsnamen heeft als betekenis 'gehucht, gat, verafgelegen, onbelangrijke plaats'. Er zijn meer dan honderd gefingeerde plaatsnamen die op deze manier worden gebruikt, maar in Nederland hebben ook bestaande plaatsen als Lutjebroek, Vlagtwedde en Tietjerksteradeel deze overdrachtelijke betekenis gekregen. En in Vlaanderen plaatsen als Erps-Kwerps, Kuttekove, Lapscheure, Zichen-Zussen-

Bolder, Zoerle-Parwijs en Zoutenaaie. Aan dit overdrachtelijke gebruik van bestaande plaatsnamen zijn twee aparte hoofdstukken gewijd.

Compleet?

Staan alle denkbeeldige plaatsnamen in het Nederlandse taalgebied hier nu bij elkaar? Nee. Er is weinig aandacht besteed aan denkbeeldige plaatsen in literaire werken, aan imaginaire reisverhalen, aan Oeteldonkachtige carnavalsbijnamen voor dorpen en steden, aan gefingeerde plaatsen in illegale uitgaven, aan nepplaatsen in hedendaags overheidsdrukwerk, of aan namen uit de geofictie (waarbij men fictieve landen, steden, werelden en planeten bedenkt en 'uitwerkt'). Door deze keuze zijn plaatsnamen als *Andervoorts, Batrachia, Bolderburen, Brikkekiks, Drogland, Doolenberg, Eleutharia, Ertholm, Gluiponië, Kipdorp, Krinke Kesmus, Loowoude, Mijnland, Nooitgedachtland, Rommeldam, Spokanië, Stuipendrecht, Sweinstein, Vrijburg* en *Xokum* komen te vervallen. Ook over deze namen valt van alles te vertellen, maar je moet ergens een grens trekken, en het ging mij in de eerste plaats om verzonnen plaatsnamen die in de *volkstaal* leven of hebben geleefd. Bovendien zijn bijvoorbeeld alle spottende bijnamen voor steden en dorpen in het Nederlandse taalgebied al twee keer bij elkaar gebracht, aan het begin van de 20ste eeuw door de hierboven al genoemde Cornelissen, en in 1998 nogmaals door Dirk van der Heide (in het *Groot schimpnamenboek van Nederland*).[1]

Jerkwater

Is dat nou typisch Nederlands, die enorme hoeveelheid fictieve plaatsnamen? Dat is moeilijk te zeggen want bij mijn weten zijn ze voor het Frans, Duits, Engels, Italiaans of Spaans nooit systematisch bij elkaar gezet. Maar in al die talen, en zonder twijfel in nog veel meer talen, komen ze voor. Ik vermoed dat fictieve plaatsnamen die als betekenis hebben 'gehucht, gat in de grond, het einde van de wereld, plaats waar nooit iets gebeurt', voorko-

1 Voor het Engelse taalgebied bestaat een indrukwekkende inventarisatie van ruim twaalfhonderd fictieve plaatsnamen in literaire werken. Het gaat om *The Dictionary of Imaginary Places* (1999[3]) van Alberto Manguel en Gianni Guadalupi. Over gefingeerde 'plaatsen van uitgave' zie het driedelige werk van Emil Weller, *Die falschen und fingierten Druckorte* (1864, herdrukt in 1970).

men in alle landen met grote steden – en daar zijn er nogal wat van. Van oudsher kijken *stadjers* neer op mensen van het platteland, en dat heeft veel fictieve gehuchtnamen opgeleverd.

De meeste Duitse, Franse en Spaanse fictieve plaatsnamen komen in de loop van dit boek ter sprake, bij Nederlandse namen die op een vergelijkbare manier zijn gevormd. Het zijn er bij elkaar misschien dertig of veertig. Het Engels telt er véél meer. Lester v. Berrey en Melvin Van den Bark noemen er in *The American Thesaurus of Slang* (1952) al 78, en hun lijst is verre van compleet, want opmerkelijk genoeg hebben ze min of meer aanstootgevende namen als *Bumfuck, East Jesus* en *Jerkwater* weggelaten. Kortom, er blijft genoeg te doen, zeker als je ook nog zou willen kijken naar fictieve plaatsnamen in het Engels van Nieuw-Zeeland (waar men onder meer spreekt over *Waikickamoocow*) en dat van Australië (waar Nergenshuizen is gelieerd met onder meer *Bullamanka* en *Bullamakanka*, met *Woop Woops* en *Whoop Whoop*).

Tot slot nog dit: dialectwoorden zijn doorgaans omgezet in standaard-Nederlands. Aanhalingen uit brieven zijn stilistisch soms enigszins aangepast, evidente taalfouten en dergelijke zijn er stilzwijgend uit gehaald. Redactionele toevoegingen binnen citaten staan tussen vierkante haken. Aanvullingen, correcties en commentaar zijn zeer welkom.

Ik kan hier onmogelijk alle mensen noemen die op mijn oproepen hebben gereageerd. Toch zijn er een paar die ik, om verschillende redenen, extra dank ben verschuldigd. Het gaat om Peter Altena, Marc De Coster, Marc De Proft, Anne Dykstra, Jaap Engelsman, Marcel Grauls, Jacques Klöters, Joep Kruijsen, Ludo Permentier, Harrie Scholtmeijer, Nicoline van der Sijs en Rob Tempelaars. Zeer veel dank voor jullie hulp!

Gebruikte afkorting

WNT = Woordenboek der Nederlandsche Taal

Een asterisk (*) geeft aan dat het om een bestaande plaats gaat.

1

Arm: heer Zondervan uit Nergenshuizen in Geenland

Het schertsend gebruik van plaatsnamen is altijd een volkssport geweest. Dat was in de Middeleeuwen al zo, en het is nog steeds zo. Als we de Vlaamse volkskundige Aug. Gittée mogen geloven, nam het gebruik van dergelijke namen zelfs toe naarmate men armer was. Althans, in 1893 schreef hij: 'Zulke schertsend aangewende eigennamen zijn vooral gangbaar onder de laagste standen, meer en meer naar mate men de laddersporten der maatschappij afdaalt.'

In dat opzicht is het opmerkelijk dat er relatief veel uitdrukkingen met plaatsnamen zijn die op armoede betrekking hebben. De arme man mocht kennelijk graag spotten met de nóg armere man. Voorzover bekend had hij daar ten minste 23 plaatsnaamuitdrukkingen voor tot zijn beschikking: dertien fictieve en tien met een bestaande plaatsnaam. Ze bevatten opvallend vaak neptitels en chique aanspreekvormen, zoals *(mijn)heer van, baron van, burgemeester van, drost van, jonker van, sint van,* en dan volgde een plaatsnaam die in schril contrast stond met de vermeende status van de aanspreekvorm.

Zoals te verwachten was, bevatten de plaatsnamen een spel met woorden als *hard, scherp, honger, kommer, mager* en *zorg* – woorden waar de armoedzaaier de mond vol van moet hebben gehad. Relatief veel van onderstaande uitdrukkingen dateren al uit de 16de en 17de eeuw.

Bijsterveld

De oorspronkelijke betekenis van *bijsterveld* is 'schraal en onvruchtbaar stuk land'. Maar in de uitdrukking *heer van Bijsterveld,* voor 'vagebond, landloper', moet *Bijsterveld* worden beschouwd 'als een denkbeeldige plaatsnaam', aldus het WNT. De uitdrukking *heer van Bijsterveld* is al aan het begin van de 16de eeuw aangetroffen. Er zijn verschillende variaties op gevonden, zoals *Sint van Bijsterveld* en *Baron van Bijsterveld.* Bredero vraagt in *Moortje* (1615): 'Waer is de Baroen Kalis Jan van Bystervelt met sijn Kompangie?' En uit een Zandvoorts straatliedje komen de regels:

Hoe slegt is 't nu met my gesteld,
Ik leef als heer van Bystervelt
Ik heb gheen geld nog eenig pand.

Overigens kende Noord-Brabant tot in de 20ste eeuw drie gehuchten Bijsterveld, maar die zijn inmiddels opgegaan in grotere gemeenten.

Geendorpen

Hij is burgemeester van Geendorpen = hij doet zich rijker en voornamer voor dan hij is. De uitdrukking is in 1931 opgetekend door de Vlaamse volkskundige Jozef Cornelissen. Volgens Cornelissen zei men dit ook 'van iemand die niet zeggen wil wie hij is'.

Op internet maakt een wiskundig genootschap melding van een 'tijdelijke hoogleraarsbaan aan de universiteit van Geendorp'. Vooral kandidaten met ervaring in 'tegennatuurlijke logica' blijken voor de baan in aanmerking te komen.

Geenhuizen

In de uitdrukkingen *mijnheer van Geenhuizen; jonker van Geenhuizen* of kortweg *een Geenhuizen. Mijnheer van Geenhuizen* werd gebruikt voor 'armoedzaaier, schraalhans'. *Jonker van Geenhuizen* en *een Geenhuizen* werd volgens het WNT vooral gezegd van kinderen die alles kapotmaken. Het Woordenboek geeft als voorbeeldzinnen: 'Die jongen is een echte jonker van Geenhuizen. Is al je speelgoed weer kapot? Je bent toch een rechte Geenhuizen.'

Als fictieve plaatsnaam is *Geenhuizen* voor het eerst aangetroffen in 1644, in de titel van een 'luizenlofzang' van Pieter van Godewijck. Hij heeft het hierin over 'vooghden van Geenen-Huyse, Nergens-Rijck en Sonder-Lant'. Overigens komt *(Van) Geenhuizen* ook voor als familienaam.

Geenland

Aan het begin van de 17de eeuw aangetroffen in de uitdrukking *heer van Geenland*. Men zei dit schertsend tegen een armoedzaaier. Omstreeks 1701 verscheen in Amsterdam een fictieve reisbeschrijving getiteld *De Vrije Staat van Geen-Land*. Het ging om een vertaling uit het Engels. *Geenland* komt ook voor in combinatie met *Nergenshuizen*. Zo schreef J.J. Starter omstreeks 1621: 'Nou hoor hier, mijn heer van Geenland, drost tot Nergens-huyse!' En in 1726 had de Middelburgse predikant Carolus Tuinman het over 'Heeren van Nergenshuizen in Geenland'.

*Halen

Hij is van Halen (1870) = hij is een bedelaar, een schooier. Naar Halen in (Belgisch) Limburg, met een woordspeling op *halen*, 'pakken'.

*Hardenberg

Zij zijn van Hardenberg (1896) = het zijn slechte betalers. Naar Hardenberg in Overijssel, met de gedachte aan *hard*, 'onvermurwbaar'. Men zei ook *hij is zo hard als een spijker* voor 'hij bezit niets, hij betaalt niet'.

*Harderwijk

Hij is van Harderwijk (1879) = hij is arm. Naar Harderwijk in Gelderland, zinspelend op een *hard* leven. Van iemand die buitengewoon gierig is, kan men zeggen: *hij is in Harderwijk geboren en in Spaarndam grootgebracht.* Vergelijk *Spaarndam.*

*Hongarije

Het is daar in Hongarije (1561) = het is daar armoe troef. Naar het land Hongarije, met een woordspeling op *honger*. Men schreef soms ook *Hongerijen*. Tevens aangetroffen in de uitdrukkingen *iemand naar Hongarije zenden* ('iemand honger laten lijden') en *Sint-Reinuit heeft het bewind over Hongerijen* (Sint-Reinuit is de fictieve schutspatroon van de berooiden). Ook de uitdrukking *eten als een Hongaar* zinspeelt op *honger*. In het Duits wordt de landnaam Hongarije (*Ungarn* of *Hungarn*) eveneens met honger geassocieerd. Gulzig eten, *fressen*, wordt daarentegen verbonden met *Friesland*, dus: *aus Friesland geht der gerade Weg nach Ungarn*, 'van Friesland leidt de weg rechtstreeks naar Hongarije'. Het Frans kende vroeger een andere woordspeling op de landnaam Hongarije, namelijk *prince de Hongrie* ('Hongaarse prins'), 'gecastreerde, impotente man', van *hongre*, 'ruin' (gecastreerd paard), een woord dat etymologisch overigens ook met *Hongrie* samenhangt.

*Kalis

Over Kalis thuiskomen (1636) = berooid van een reis terugkomen. Naar de Franse havenplaats Calais, met een woordspeling op *kaal* in de betekenis van 'berooid' (zo zei men ook *kaal van een reis komen*). Varianten zijn *naar Kalis moeten* voor 'de welvaart vaarwel moeten zeggen', *naar Kalis gaan* voor 'te veel uitgeven, bezig zijn een arm man te worden' en *zij kruisen de straat tussen Kalis en Sint-Reinuit*, 'het is armoedig met hen gesteld'. Sint-Reinuit, de naam van de fictieve schutspatroon van de berooiden, wordt hier als plaatsnaam gebruikt.

In het Duits werd van armoedzaaiers wel gezegd dat zij *nach Cas(s)ablanca gehen*, 'naar Casablanca gaan' (een stad in Marokko), om aan te geven dat hun *Kasse* ('kas') *blank* ('leeg, blut') was.

Kalisbeemd

Een *beemd* is (onder meer) een vlakke landstreek. *Kalis* is een inmiddels verouderd woord voor 'berooid persoon, arme drommel'. Zo'n armoedzaaier werd ook wel schertsend *heer van Kalisbeemd* genoemd. Het WNT schrijft ter toelichting bij *Kalisbeemd*: 'Een verzonnen plaatsnaam, als grappige benaming voor het denkbeeldig grondbezit van iemand zonder

vermogen.' Vergelijkbare vormingen zijn *Kalishoek* en *Kalisdijk* voor een 'denkbeeldig oord waar personen die geen middelen hebben, thuishoren of vandaan komen'. Vondel dichtte in 1630: 'Swijght, ghy quaemt [kwam] van kalis-dijck,/ Ghy waert kael en ick was rijck.'

Calishoek bestaat overigens écht. Het is de naam van een plaatsje in Noord-Brabant. Zuid-Holland kent bovendien het dorpje *Kalisbuurt*.

Kommerkerke

Aangetroffen in een Vlaams handschrift uit de 16de eeuw: 'Wanneer een haveloos gheselle Aan een Mos [een verouderd woord voor "meid, arme griet"] een kindeken krijght, Te Commer-kercke luyt hy de Belle.' Gevormd van *kommer*, 'gebrek'. In de 19de eeuw telde Nederland nog vijf plaatsen die begonnen met *Kommer-*. Daar zijn er nu nog twee van over: *Kommerdijk* in Gelderland en *Kommerzijl* in Groningen.

*Kortenaken

Te Kortenaken uitkomen (1890) = tekortkomen. Naar Kortenaken in Vlaams-Brabant, met een woordspeling op *(te)kort*. Van iemand met wie het bergafwaarts ging, werd in het Engels vroeger wel gezegd *he is on the high-way to Needham*, 'hij is op weg naar Needham', met een toespeling op *need*, 'nood, gebrek'.

*Kortrijk

Het zijn heren van Kortrijk (1642) = het zijn rijken van korte duur. Naar Kortrijk in West-Vlaanderen. Woordspelingen met Kortrijk duiken vanaf het midden van de 17de eeuw in de literatuur op. Carolus Tuinman schreef in 1727: 'Overdaad en verquisting maakt heeren van Kortryk, en doet ras met de noorder zon verhuizen: maar spaarzaamheid is een groote rente.'

Kortrijk wordt soms in één adem genoemd met Duren, naar Düren in Noordrijn-Westfalen, met een woordspeling op *duren*, 'het verlopen van zekere tijd'. Zo schreven Wolff en Deken in 1793: 'Duuren is een schoone stad, doch Kortrijk ligt er digte bij, plagt mijn moeder te zeggen.' Van een rijk man die aan de bedelstaf was geraakt, heette het in Duitsland wel dat hij van *Reichenau* naar *Bettelheim* gekomen was.

*Landuit

Heer van Landuit (1894) = arme drommel, iemand zonder land. Naar Landuit in Oost-Vlaanderen, met een woordspeling op *land* + *uit*.

Magerhal

'Schertsende benaming,' aldus het *Idioticon van het Antwerpsch dialect* (1901), 'voor het dorp Halle bij Zandhoven. De grond is er zoo mager, vertelt men spotsgewijze, dat men er maar een enkelen pier gevonden heeft, die met eene ijzeren ketting gebonden ligt in den hof van den pastoor.' Dat dit volksverhaal nog steeds voorleeft, bleek uit een bericht van een Vlaamse informant: 'Het volgende rijmpje heb ik in de jaren zestig van mijn moeder geleerd: "Lomp Zoersel, mager Hal, zot Sint-Teunis, rijk Westmal." [...] Halle is niet het stadje ten zuiden van Brussel, maar een klein dorp dat afgelegen lag en destijds berucht was om de slechte zandgrond. Een volksverhaal wil dat een Halse boer bij het ploegen een dier vond dat hij nooit eerder gezien had. De Hallenaren richtten een paal op en legden het dier er met een ketting aan vast. Toen er dan toch eens iemand van "buitendorps" in Halle kwam en het dier zag, schoot hij in de lach: het ging om een doodgewone pier. Er is in Halle een straat die De Pier heet. De grond in Halle was zo slecht, dat zelfs een pier er amper in kon leven.'

Magerhal komt ook voor in de uitdrukking *het is een heer van Magerhal* voor 'een arm iemand die toch als voornaam wil doorgaan'. Men noemde zo iemand vroeger ook wel een *kaalaard* of een *kale jonker*.

Nergenshuizen

'Een komieke uitdrukking is de denkbeeldige plaatsnaam Nergenshuizen, die nog heden wel gebruikt wordt,' aldus het WNT in 1907. Welnu, *Nergenshuizen* wordt nog steeds volop gebruikt. Niet alleen in kranten en tijdschriften, ook in boektitels. Zo publiceerde Jan Bonsen in 1991 *Nergenshuizen: verhalen en utopieën voor de gemeente*. Paul de Wispelaere was hem in 1986 voorgegaan met de roman *Brieven uit Nergenshuizen*, en Michel van der Plas bundelde in 1962 enkele reisreportages onder de titel *Nergenshuizen: verhalen over elf Europese dorpen*. En toen bestond er al lang een blijspel getiteld *Eene zitting van den militieraad te Nergenshuizen*, want dat was al in 1886 verschenen.

Nergenshuizen behoort tot de bekendste en meest gebruikte fictieve plaatsnamen. Het dankt zijn populariteit aan z'n duidelijkheid en neutraliteit. Er komt geen schuttingwoord in voor (zoals in *Schubbekutteveen*, dat daardoor minder geschikt is voor kranten), en iedereen zal direct begrijpen dat het een denkbeeldige plaats is. *Nergenshuizen* is het zinnebeeld van tientallen, zo niet honderden plaatsen: klein, onopvallend, ruraal, *boring*, een gat in de grond, het einde van de wereld. Dan wel: een stadje van dertien in een dozijn, met z'n eigen Blokker, Hema, Zeeman enzovoorts. *Nergenshuizen* is, kortom, een plaatsje waar je nog niet dood gevonden zou willen worden.

Althans, dat is hoe wij *Nergenshuizen* nu gebruiken, maar in de 17de eeuw – toen deze plaatsnaam ontstond – werd *Nergenshuizen* vooral gebruikt in de verbinding *heer van Nergenshuizen* (met als uitbreiding *heer Zondervan uit Nergenshuizen in Geenland*). Het gaat hier om een quasi-adellijke titel voor een 'armoedzaaier' of voor 'iemand die zich rijker en voornamer voordoet dan hij is'. Zo voerde J.J. Starter in 1618 in een komedie een moeder op die tegen haar kritische zoon (die zij aan een rijke vrijster wil helpen) roept: 'Nou hoor hier, mijn Heer van Geen-land, Drost tot Nergens-huyse!'

Maar *Nergenshuizen* werd ook indertijd al alleen als plaatsnaam gebruikt, dus zonder dat *heer van*. Zo had Johannes Erasmius (1605-1658), conrector van de Latijnse school van Alkmaar, het bijvoorbeeld over het 'Kasteel te Nergenhuysen, sigh streckende van Aecken tot Paesschen'.

Nergenshuizen heeft als inspiratiebron gediend voor verschillende vergelijkbare benamingen, zoals *Ergernishuizen* en *Nergensville* (dat voorkomt in een gedicht van G. van der Graft uit 1997: 'Ik noem die stad, die capitale/ de la douleur, dat Nergensville...'). Ook de variant *Ergenshuizen* is een paar maal aangetroffen. Zo schreef Michel van der Plas in 1953 een boek getiteld *Ergenshuizen: een mythe*. C.W. Mönnich volgde hem in 1984 met *'Ergenshuizen' of 'nergens meer'?: utopie en anti-utopie rond Orwells jaar 1984*.

Sommige mensen zeggen nu *van Niks naar Nergenshuizen*. Daarnaast is de uitbreiding *Nergenshuizen boven Rikketik* aangetroffen. Bovendien figureert *Nergenshuizen* in een verwensing, te weten: *val onder de tram naar Nergenshuizen* (kennelijk een variant van *val onder de Haagse tram* of *val onder de Rotterdamse tram*).

Nergenshuizen heeft in verschillende talen broertjes en zusjes. In het Engels komt *Noplaceville* er het dichtst bij en in het Duits *Nirgendwo* (in de ver-

binding *Irgendwo am Nirgendwo*). De dichter De Genestet (1829-1861) heeft eens *d'Aucunville* gebruikt, maar echt Frans is dat niet. De Fransen gebruiken fictieve plaatsnamen als *Pétaouchnock, Fouilly-les-Oies, Trifouillis-les-Oies* en *Perpète-les-oies* (die *oies*, 'ganzen', duiden ongetwijfeld op de ook in het Frans spreekwoordelijke domheid van ganzen, en dus op de achterlijkheid van die dorpjes).

Tot slot nog dit: weliswaar kent de wereld geen echte plaats die *Nergenshuizen* heet, maar plaatsnamen die uitdrukking geven aan hun onvindbaarheid of afgelegenheid komen in Nederland wel degelijk voor. Zo kent Gelderland een plaatsje dat *Nergena* heet, en Noord-Holland heeft een *Nauerna*. Beide namen moeten volgens plaatsnaamkundigen worden begrepen als 'volstrekt niet in de nabijheid'. En *Alteveer* (de naam van vier Nederlandse dorpen) betekent simpelweg 'al te ver' – dus nog voorbij *Nergenshuizen*.

Poverland

'Denkbeeldig land waar men zich voorstelt dat alleen arme menschen wonen,' aldus het WNT. De plaatsnaam is aangetroffen in een dichtbundel uit 1608: 'Men heeft int gheheele pover landt,/ Noyt ghevonden so grooten Sant.' Een vergelijkbare naam is *Poverendijke*, die aan het eind van de 19de eeuw in Vlaanderen is opgetekend. Men zei soms ook: *te Poverendijke, in het huis Plattebeurs*.

Scherperije

'Grappig gevormde eigennaam,' aldus het WNT, 'voor een land of streek waar schaarschte heerscht.' De naam, waarin wordt gespeeld met *scherp* in de inmiddels verouderde betekenis 'weinig geld bezittend of opleverend, kaal, schraal, krap, schaars', is in 1561 voor het eerst opgetekend. Men zei onder meer *het is daar in Scherperije*.

*Spaarndam

Men is daar in Spaarndam (1657) = men leeft daar zuinig. Naar Spaarndam (Sparendam) in Noord-Holland, met de suggestie dat de mensen daar veel sparen. Van iemand die buitengewoon gierig is, kan men zeggen: *hij is in*

Harderwijk geboren en in Spaarndam grootgebracht.
Vergelijk *Harderwijk.*

Uitkerken

In de uitdrukking *tot Uitkerken komen* voor 'aan lager wal raken'. Het gaat hier om de morele armoede van mensen die geen goede christenen zijn, die als het ware de kerk hebben verlaten. De uitdrukking komt al in *Tijl Uilenspiegel* voor. In de oudste Nederlandse versie van deze schelmenroman, die van omstreeks 1519 dateert, is sprake van *tuyterkerken komen.* Varianten zijn *Uitkerk, Uitkerke, Uitjeskerk* en *(H)uutkercke.* De uitdrukking is in diverse spreekwoordenboeken uit de 16de en 17de eeuw opgenomen.

Nederland telt op dit moment nog dertien plaatsen die beginnen met *Uit-*, met als mooiste *Uitweg* in Utrecht.

*Utrecht

De plaatsnaam Utrecht werd in de volkstaal uitgesproken als *Uitert.* Dit gaf aanleiding tot uitdrukkingen als *een Uitertse reis,* 'een verre en moeilijke tocht', en *hij is bij de poort van Uitert aangekomen,* 'hij is nagenoeg arm'. Het gaat hier om woordspelingen met *uiterst,* 'het meest verwijderd, het verst afgelegen' en/of *uitwaarts.* Een en ander verklaart ook de in 1854 in Friesland opgetekende uitdrukking *van Utrecht naar Vollenhove gaat niet gemakkelijk, maar van Vollenhove naar Utrecht heeft men het voor de wind* voor 'het is moeilijker om van arm rijk te worden, dan andersom'.

*Vollenhove

Het is daar Vollenhove (1893) = men leeft daar op grote voet. De uitdrukking werd ook gebruikt in de betekenis 'er woont daar een groot gezin'. Naar Vollenhove in Overijssel, met een woordspeling op *vol + hof.* In 1861 is de uitdrukking *men vaart door het Sparen* (Spaarne) *naar Vollenhove* opgetekend, voor 'door te sparen word je bemiddeld'.

Zorghoek

Hij woont in Zorghoek = hij leeft in zorg, hij heeft het moeilijk. Voor het eerst opgetekend aan het begin van de 17de eeuw, in de vorm *te Zorghoek geraken*. Men zei ook *hij leeft in Zorghoek*. *Zorghoek* is nooit als naam van een bestaande plaats gesignaleerd; wel Zorgvlied en Zorgvliet. De betekenis van deze plaatsnamen is 'geweken zorgen'.

2

Gierig, betalen, sparen: volk van Kaap de Grijp

Bever

Hij komt uit het land van Bever (1925) = hij is gierig. Meestal met als (rijmende) uitbreiding: *...en is liever houder als gever.* Er bestaat een plaats Bever in Vlaams-Brabant, maar die plaatsnaam is hier waarschijnlijk alleen maar opgevoerd vanwege het rijm.

*Boxmeer

Hij gaat naar Boxmeer (1916) = hij trekt zijn beurs. Naar Boxmeer in Noord-Brabant, met een woordspeling op *boks*, een in het algemeen Nederlands verouderd woord voor 'broek'. Het idee was dus: hij tast in zijn boks, naar zijn buidel. In het Limburgs is *boks* overigens nog altijd een gangbaar woord voor broek in het algemeen.

*Duren

Duren is een schone stad (1627) = volhouden is een goede zaak. Naar de naam van de plaats Düren in Noordrijn-Westfalen, opgevat als het werkwoord *duren*, 'het verlopen van zekere tijd'. Komt ook voor in de uitgebreide vorm *Duren is een schone stad, die aan het Sparen ligt*, naar de rivier het Spaarne, met een woordspeling op *sparen*, 'bewaren'. Men zei tevens *Duren is een schone stad en blijven duren een nog schonere* en *Duren is een schone stad, maar Kortrijk ligt er zo dicht bij.*

*Houthem

Hij komt van Houthem (1893) = hij is gierig. Naar Hout(h)em in West-Vlaanderen of Houthem in (Nederlands) Limburg. Het WNT kiest voor Nederland, maar de uitdrukking is in Vlaanderen voor het eerst opgetekend. De plaatsnaam wordt ontleed als *houd + hem*. In het Duits wordt van zo iemand wel gezegd dat *hij komt uit* (het voormalige vorstendom) *Anhalt*, of dat hij zeker stamt uit het huis *Anhalt*, dat je hier kunt vertalen met 'houvast'.

*Jousumburen

Hij is niet van Jousumburen (1896) = hij is niet goedgeefs. Naar Jousumburen (Jousenbuorren) in Friesland, met een woordspeling op het Friese *jou(st)* 'geef(t)'. Jousumburen wordt hier dus geïnterpreteerd als 'geefbuurt, geversbuurt'. Vergelijkbare uitdrukkingen zijn gevormd met de plaatsen Jousterbuorren en Jousmaburen. Het *Woordenboek der Friese Taal* vermeldt als uitbreidingen *de boerin is niet van Jousumburen maar van Knijphuisterburen* en *hij is niet van Jousumburen, maar echt van De Knipe.*

Kaap de Grijp

In de uitdrukking *naar* of *op Kaap de Grijp varen*. Aanvankelijk werd hiermee bedoeld 'de kaapvaart uitoefenen', later werd het ook gebruikt voor 'gierig zijn, roven, stelen, woekeren'. Men zei ook *Kaap de Grijp spelen* voor 'roven, stelen, gappen', en *op zijn Kaap de Grijps te koop* voor 'door diefstal te verkrijgen'. Met *volk van Kaap de Grijp* werden 'hebzuchtige, roofzuchtige lieden', 'uitzuigers' of 'woekeraars' aangeduid. Al deze uitdrukkingen dateren uit het begin van de 17de eeuw.

*Kleef

Hij komt van Kleef (1561) = hij is gierig, zuinig, niet scheutig. Naar Kleef in Noordrijn-Westfalen, met een woordspeling op *kleven*, 'plakken'. Men zei ook *hij komt uit het land van Kleef* (of: van *Kleven*) en *hij is van Kleef, hij houdt meer van de heb, dan van de geef*. In 1726 schreef de Middelburgse predikant Carolus Tuinman in zijn beroemde spreekwoordenboek: 'Hy is van Kleef. Dit kan gezegt worden van een gierigaard, en van een dief, welke beide als

pek aan de vingeren hebben, zo dat'er het geld, of iets diergelyks, aan vast blyft hangen.'

In de uitdrukking *hij is van de familie Van Kleef* ('hij is gierig') wordt gespeeld met de familienaam Van Kleef, maar die gaat natuurlijk ook terug op de Duitse stad Kleef.

*Knijphuizen

Hij is van Knijphuizen = hij is gierig. De uitdrukking is in 1880 opgetekend in Groningen, in de vorm *hij is van Kniephuuzen*. Men zegt ook: *hij is van Knijphuisterburen*. Er wordt hier een spel gespeeld met *knijpen*, *knijperig zijn* voor 'niet royaal zijn met geld', en de Oost-Friese heerlijkheid Kniphausen. Een uitgebreide Friese variant is: *de boerin is niet van Jousumburen maar van Knijphuisterburen* voor 'de boerin is niet goedgeefs maar zeer zuinig'. Geheel overeenkomstig is de Duitse zegswijze *sie stammt nicht aus Schenkendorf, sondern aus Greifswald*: 'zij komt niet uit "Schenkdorp" maar uit "Grijpswoude"'. Beide Duitse plaatsen bestaan werkelijk. In plaats van *Schenkendorf* zegt men soms *Nimwegen*, 'Nijmegen', met een toespeling op *nimm*, 'neem'.

*Knipe, De

Van De Knipe zijn (1903) = gierig zijn. Naar De Knipe (De Knijp) in Friesland, met een woordspeling op *knijperig*, een dialectwoord voor 'krenterig, karig, gierig'. Men zei ook *hij is niet van Jousumburen, maar echt van De Knipe*.

Vergelijk *Jousumburen*.

*Oudenaarde

Hij is van Oudenaarde (1865) = hij is gierig. Naar Oudenaarde in Oost-Vlaanderen, met een toespeling op *houden*, dat in verschillende Vlaamse dialecten wordt uitgesproken als *ouden*. De inwoners van Oudegem in Oost-Vlaanderen dragen, eveneens vanwege de associatie *ouden-houden*, de bijnaam *gierigaards*. Van een gierigaard zei men ook: *hij is van Agem*. *Agem* is de volksnaam voor Oudegem. Hier wordt een spel gespeeld met het dialectwoord *âve*, 'houden'. Deze uitdrukking is in 1929 opgetekend in het tijdschrift *Oostvlaamsche Zanten*.

*Scherpenheuvel

Hij komt van Scherpenheuvel (1865) = hij is gierig, hij let scherp op zijn centen. Naar Scherpenheuvel in Vlaams-Brabant, zinspelend op *scherp*, 'in sterke, hevige mate'. Men zei ook *hij is scherp op een halve cent*.

*Spaarndam

Men is daar in Spaarndam (1657) = men leeft daar zuinig. Naar Spaarndam (Sparendam) in Noord-Holland. Van iemand die buitengewoon gierig is, kan men zeggen: *hij is in Harderwijk geboren en in Spaarndam grootgebracht*. De uitdrukking *hij is van Harderwijk* werd gebruikt voor 'hij is arm'.

*Vrekhem

Van Vrekhem komen (1893) = gierig zijn. Naar Vrekhem in Oost-Vlaanderen, met een woordspeling op *vrek*. Ook aangetroffen als *hij komt uit het land van Vrekhem*.

3

Slim, dom, bot of gek: gedoopt te Botterdam

*Bottelare

Hij komt van Bottelare (1893) = hij is een botterik. Naar Bottelare in Oost-Vlaanderen, met een woordspeling op *bot*, 'ongemanierd'. Werd ook gebruikt in de betekenis 'hij weet van niets'. 'Wanneer de Vlaamsche boerenknechts 's middags aan tafel zitten,' schreef Aug. Gittée in 1893 ter toelichting, 'drinken zij allen uit één glas; wie laatst drinkt, moet voor den volgende inschenken. Doet hij dit niet, zoo zondigt hij tegen alle regelen der goede manieren en van hem wordt in dit geval gezegd *dat hij van Bottelare is*.'

Botterdam

Te Botterdam gedoopt zijn = bot, dom zijn. Volgens sommige bronnen werd deze uitdrukking vooral voor vrouwen gebruikt. Zo schreef de Vlaamse volkskundige Jozef Cornelissen in 1931: 'Volgens het Noordnederlandsch taalgebruik is een vrouw, die te pas en te onpas lacht, die hare lachspieren niet weet te bedwingen als dit zijn moet, wellicht te *Botterdam*, de stad der botteriken, *gedoopt*.' De uitdrukking is in het midden van de 19de eeuw voor het eerst gesignaleerd. Een verwante uitdrukking is: *hij komt van Bottegem*. Die plaatsnaam is overigens aanzienlijk ouder, want al uit 1511 dateert *het is niet gezogen uit Bottegems tuiter* [speen] voor 'het is niet iets doms'.

Volgens het WNT is *Botterdam* gevormd naar het voorbeeld van Rotterdam.

*Domburg

Hij is of komt van Domburg (17de eeuw) = hij is dom. Naar Domburg in Zeeland. Toespelingen op de domheid van de Domburgers zijn al oud. Zo dichtte J. de Brune in 1657:

Wat recht is er van zulcke Domburghers te verwachten?
Die wijsheid van een dwaes begheert
Die is oock zelfs die name weerdt.

De Duitsers kennen vergelijkbare uitdrukkingen met Domnau in Oost-Pruisen (nu Domnovo in Rusland), Dummsdorf in Saksen en het fictieve *Dummbach*, 'Dombeek'. Van dit laatste bestaat nog de versterkte vorm *Hinterdummsbach*, 'Achterdombeek' of 'Dombeek-Buiten'. De Fransen zeggen *tu a fait ton cours à Asnières*, 'je hebt je opleiding genoten in Asnières', naar Asnières bij Parijs, met een toespeling op *âne*, 'ezel'. In het Engels werd een onschuldig, naïef persoon, een 'groentje', wel een *Greenlander*, 'Groenlander', genoemd. Overigens heeft *dom* in Domburg niets met 'stom' te maken; het gaat waarschijnlijk terug op een Germaans woord voor 'half in de bodem verzonken versterking'.

Gekhuizen

Aangetroffen in een gedicht van omstreeks 1600 waarin sprake is van een 'sinte Magher van Gecxhuysen' (samen met onder meer een 'prior van Bijstervelt'). In deze satire op de kloosterorden richt Sint-Mager uit Gekhuizen een nieuwe orde op. Centrale regel voor deze nieuwe groep: nooit meer werken. Het gedicht werd in 1647 opgenomen in *Veelderhande geneuchlijcke dichten, tafelspelen ende refereynen.*

Gekkem

Hij is van Gekkem (1879) = hij is gek, dom, dwaas. *Gekkem* is gevormd naar het voorbeeld van *Maldegem* en *Zottegem.*

*Goudriaan

Hij is van Goudriaan (1561) = hij is langzaam van begrip. Naar Goudriaan in Zuid-Holland, met een (ironische) woordspeling op *gauw*, 'snel (van begrip)'. Aangetroffen in de verbasterde vorm *Gauweriaan*.

Keiberg

In verschillende uitdrukkingen wordt de kei in verband gebracht met gekte. De Grote Van Dale vermeldt onder meer *de kei leutert* of *reutelt hem; het leutert* of *reutelt hem de kei; hij heeft een kei in 't hoofd* en *hij is met de kei gekweld*, allemaal met als betekenis 'hij is niet goed bij zijn hoofd, begaat allerlei dwaasheden'. Tegenwoordig hoor je nog wel eens *hij heeft een kei in z'n kop*.

Keiberg is een bestaande plaatsnaam – België telt vier plaatsen met die naam, vroeger nog meer – maar vanwege die verschillende uitdrukkingen met *kei* voor 'gekte' twijfelen taalkundigen er niet aan dat Keiberg in de uitdrukking *hij is van Keiberg*, 'hij is gek', fictief bedoeld is. Bovendien zijn er allerlei varianten gevonden, zoals *Keienberg, Keienburg, Keiendaal, Keybergsche Driesch* en *Keiendijk*. De vroegste vindplaatsen dateren uit het midden van de 16de eeuw.

Kinkeldam

'Gefingeerde plaatsnaam voor een woonplaats van botteriken en stommeriken,' aldus het WNT. De uitdrukking kwam aan het begin van de 17de eeuw in omloop. In een tekst uit die tijd staat: 'By kinckel-dam, te Plompen-dorp Ontrent, [...] Daer quam een spel van Boeren voort.'

*Leermens

Hij is om Leermens gekomen (1887) = (schertsend) hij weet wat er in de wereld te koop is. Naar Leermens in Groningen, opgevat als een samenstelling van *leren* + *mens*. Rondom Leermens loopt een weg. Wie die afloopt, ziet heel wat van de wereld – dat is het idee. K. ter Laan vermeldde in 1929 een uitgebreide variant: *hij is om Leermens gekomen, met het ene been in het asgat en met het andere aan het hek vast* voor 'hij heeft door schade en schande geleerd'. Met *asgat* wordt hier waarschijnlijk 'vuur' of 'haard' bedoeld.

Mafkezersluis

Het zal duidelijk zijn dat de bevolking van dit denkbeeldige plaatsje, waarvan de naam werd ingezonden door iemand uit Zeeland, uitsluitend bestaat uit mafkezen. *Mafkees* is overigens van oorsprong een Bargoens woord. Het is pas in de tweede helft van de 20ste eeuw voor het eerst aangetroffen.

*Maldegem

Van Maldegem zijn of *komen* (1561) = mal, gek zijn. Naar Maldegem in Oost-Vlaanderen, met een woordspeling op *mal*, 'zot'. In de literatuur treft men de plaatsnaam ook vaak aan in de vorm *Malleghem*. Maldegem wordt geregeld in één adem genoemd met *Zottegem* (zie aldaar). Zo staat in een gedicht uit de eerste helft van de 16de eeuw: 'Te Malleghem ben ick ghebroet, Ende die van Sotteghem hebben my ghevoet.'

Ommelegom

Hij komt van Ommelegom = hij weet van niets. 'Als men iets vertelt in 't bijzijn van eenen persoon die niet geluisterd heeft en dus niet weet wat gezeid is,' aldus het *Idioticon van het Antwerpsch dialect* (1906), 'antwoordt men hem, op zijne vraag om te weten waarvan er spraak is: Daar, hij weet van niks, hij komt van Ommelegom.' Waarschijnlijk is *Ommelegom* beïnvloed door *Wommelgem*, een gemeente tien kilometer van Antwerpen.

Plompardije

Denkbeeldige streek waar de plomperds, lomperiken en dommeriken vandaan komen. Het woord is gevormd naar het voorbeeld van Lombardije, een landstreek in Italië. Men zei onder meer *hij komt van Plompardije, niet van Scherpenisse* voor 'hij is dom, bot van verstand'. *Scherpenisse* is een bestaande plaats in Zeeland, die in deze uitdrukking – die al in 1561 is opgetekend – is opgevoerd vanwege het woordspel met *scherp*, 'slim, spits'. Verwante uitdrukkingen zijn *van Plomphuizen zijn* (1561) en *van Plompendorp komen* (1623).

Overigens komt het element *plomp* niet in bestaande plaatsnamen voor. Wel kent Zeeland een 'duikplek' genaamd *Plompetoren*. De plek

heet zo naar de nog overgebleven toren van het in zee verdwenen dorp Koudekerke.

Schalkeroord

In zegswijze *van Schalkeroord zijn* voor 'geslepen, sluw, bedrieglijk zijn'. Van *schalk* in de betekenis 'gewetenloos persoon; deugniet, schelm, schavuit'. De uitdrukking dateert uit de 17de eeuw. In een boek uit die tijd heet het: 'Die met and'ren nu wil voort zijn, moet van Vos-meer of Schalckeroort zijn. De werelt overvloeyd nu doch Van linkernyen en bedrog.'
Vergelijk *Vosmeer*.

*Scherpenisse

Van Scherpenisse komen (1561) = slim, scherp van verstand zijn. Naar Scherpenisse in Zeeland, met een toespeling op *scherp*, 'spits'. Een uitgebreide variant is *hij komt van Plompardije* (of Plomphuizen), *niet van Scherpenisse*.

Slimbroek

Aan het begin van de 20ste eeuw in Vlaanderen opgetekend in de (ironische) uitdrukking *hij is van Slimbroek* voor 'hij is dom' en 'hij waant zich heel verstandig'. *Slimbroek* komt overigens ook voor als familienaam.

Teutereweuteren

Hij is of *komt van Teutereweuteren* = hij is achterlijk, of: hij komt uit een achterlijk dorp. De uitdrukking is gehoord in Antwerpen. Volgens een informant moet *Teutereweuteren* hier worden begrepen als 'over 't weutere', dus 'hij is van over het water'. Lees: van de andere kant van de Schelde, waar alles minder is. Met de uitspraak *Weutere* wordt door de Antwerpenaars een Oost-Vlaams dialect nagebootst.

*Tuil

Hij is van Tuil (1552) = hij is gek, van lotje getikt. Mogelijk naar Tuil in Gelderland (hoewel het WNT dit betwijfelt), met een woordspeling op *tuil*, een inmiddels verouderd woord voor 'grap, scherts'.

*Vosmeer

Van Vosmeer zijn (1657) = slim zijn. Naar Vosmeer, inmiddels Oud-Vossemeer genoemd, in Zeeland, met een toespeling op de vos, een dier dat in volksverhalen bekendstaat om z'n intelligentie. Vosmeer wordt vaak samen met Schalkeroord genoemd. Zo schreef J. de Brune in 1657: 'Men moet van Schalckeroort of Vosmeer zijn, zal men in de werelt leeven.'

*Wijshagen

Hij is van Wijshagen (1893) = hij is niet erg slim. Naar Wijshagen in (Belgisch) Limburg, met een (ironische) woordspeling op *wijs*.

Wijzegem

In de uitdrukking *niet van Zottegem, maar van Wijzegem komen* (1922). Zie verder hieronder.

*Zottegem

Van Zottegem zijn of komen (1500) = (een beetje) gek zijn. Naar Zottegem in Oost-Vlaanderen, met een woordspeling op *zot*, 'dwaas, gek'. Vooral in de 16de-eeuwse rederijkersliteratuur draven heel wat heren en graven van Zottegem op. Zottegem wordt nogal eens in één adem genoemd met *Maldegem* (zie aldaar). Zo staat in een gedicht uit de eerste helft van de 16de eeuw: 'Te Malleghem ben ick ghebroet, Ende die van Sotteghem hebben my ghevoet'. En in 1657 schreef J. de Brune: 'De tijdt isser geweest, dat de menschen de landen benoemden; maar nu benamen de landen de menschen. Men placht eertijds te zegghen, Haymans-land, Coppen Meeusblock; maer nu is 't al Heer van Maldeghem, of van Malleghem, Heer van Zotteghem, of van Bottegem, en zulcke titulen meer.'

Tegen een drinkebroer zei men aan het eind van de 19de eeuw in Antwerpen: *van Zottegem naar Put gaan* (zie bij *Putte* in hoofdstuk 7).

De plaatsnaam Zottegem heeft overigens niets met *zot* te maken; hij moet waarschijnlijk worden verklaard als 'heem (woonplaats) der Sottingen'. Een gevleugeld woord onder de inwoners van Zottegem was, volgens een dialectstudie uit 1922: *Wij zijn niet van Zottegem, maar van Wijzegem*, oftewel: 'Wij zijn niet dom, maar wijs.'

4

Liegen, praten, zwijgen: rijden over Tongeren

Bazerabel

Hij is van Bazerabel gekomen (1722) = hij bazelt, hij vertelt onzin. De Zeeuwse predikant Carolus Tuinman, die de uitdrukking voor het eerst heeft opgetekend, omschrijft *Bazerabel* als een 'onbekent dweepgewest'.

*Bellegem

Spreken als de klokken van Bellegem (1893) = (te) luid praten. Naar Bellegem in West-Vlaanderen, met een woordspeling op *bellen*, 'luiden'.

*Helmond

Hij komt van Helmond (1877) = hij maakt veel lawaai, hij praat veel en luid. Naar Helmond in Noord-Brabant, zinspelend op *hel* + *mond*.

Klappenburg

Hij is van Klappenburg (1561) = hij is praatziek. Woordspel met *klappen* in de betekenis van 'praten'. Men zei ook: *hij is van Snapland en gaat naar Klappenburg*. Klappenburg moet niet worden verward met Kloppenburg, dat ook al in 1561 is opgetekend (in de uitdrukking *te Kloppenburg komen*). Het gaat hier om een bestaande plaats in Duitsland, waar men zich zou bezighouden met *kloppen*, 'vechten'. De betekenis is: 'klappen krijgen'. Vergelijk *Snapland*.

Kletsenstein

Moderne variant van de voorgaande. *Kletsenstein* is aangetroffen in een liedje uit 1902, getiteld *In den Slapenden Os of de gefopte Raad van Kletsenstein*. Een andere variant is *Wauweldam*, dat voorkomt in een lied uit 1907: *Gemeenteraad in Wauweldam*. In de avonturen van Harry Potter komt *Klein-Zanikem* voor, dit is de woonplaats van de familie Duffeling.

Kwikkelberghe

Aan het eind van de 19de eeuw zei men in Vlaanderen over een praatzieke vrouw: *zij is een madam van Kwikkelberghe*. *Kwikkelen* is een Vlaams woord voor 'pruttelen, veel praten'.

Leugegem

Hij komt van Leugegem = hij is een leugenaar. Er bestaan van deze uitdrukking, die aan het eind van de 19de eeuw in Vlaanderen is opgetekend, verschillende uitgebreide varianten, zoals *het is te Waregem gebeurd en te Leugegem verteld*; en *dat komt van Waregem, maar is te Leugegem gebeurd*. Waregem is een bestaande plaats in West-Vlaanderen, *Leugegem* (ook wel *Leugenghem* gespeld) is fictief. Er wordt hier – vanzelfsprekend – gespeeld met *leugen* en *waar(heid)*. Je komt Waregem en Leugegem soms ook in hedendaagse Nederlandse bronnen tegen. Zo schreef *De Dortenaar* op 16 maart 2002: '"Politiek is lang niet altijd mooi hoor," zei mijn oud-oom vroeger al. "Soms stinkt het en in de periode kort vóór en na de verkiezingen kun je niemand vertrouwen, zelfs je eigen partijgenoten niet." Hij kon het weten en voegde er steevast aan toe: "Het is te Waregem gebeurd en te Leugegem verteld."'

*Loenen

Hij komt uit Loenen (omstreeks 1950) = hij is vals, gemeen, onwaarachtig, leugenachtig. Naar Loenen in Utrecht of Gelderland, met een woordspeling op het (Bargoense) *loenen*, 'te veel praten, doorslaan, verraderlijk praten'. Een *loenenaar* is in het Bargoens een 'valsaard, verrader, leugenaar'. In 1861 vermeldde P.J. Harrebomée *hij komt van Loenen* in de betekenis 'hij is niet zo onnozel als hij zich voordoet'. Volgens de Gorkumse spreekwoordenverzamelaar was deze uitdrukking te verklaren uit een woordspeling met *loensch*, 'links, niet rechtuit'.

*Montfort

Een mond opzetten zo wijd als Montfort (1916) = een grote mond opzetten. Naar Montfort in (Nederlands) Limburg, zinspelend op *mond* + (wellicht) het Franse *fort*, 'sterk'.

*Roermond

Van Roermond komen (1925) = praatziek zijn. Naar Roermond in (Nederlands) Limburg, in de zin dat zo iemand zijn *mond* weet te *roeren*.

Snapland

Je zou denken dat de uitdrukking *hij is van Snapland* betekent 'hij is slim'. Of, als de zegswijze ironisch was bedoeld, 'hij is dom'. Maar het gaat hier om een oude uitdrukking – al uit het begin van de 16de eeuw – toen *snappen* nog algemeen werd begrepen als 'babbelen'. Iemand uit Snapland kletste je dus de oren van je kop. Een uitgebreide variant is: *hij komt van Snapland en gaat naar Klappenburg*.
Vergelijk *Klappenburg*.

*Tongeren

Over Tongeren rijden (1931) = over de tong gaan, besproken worden. Naar Tongeren in (Belgisch) Limburg, zinspelend op *tong*.

*Waregem

Hij is van Waregem (1893) = hij is een leugenaar. Naar Waregem in West-Vlaanderen, met een ironische woordspeling op *waar(heid)*. Waregem komt in verschillende vergelijkbare uitdrukkingen voor, zoals *het is te Waregem gebeurd en te Leugegem verteld; dat komt van Waregem, maar is te Leugegem gebeurd; het is te Waregem gebeurd en te Zottegem bekendgemaakt; het is Waregems waar* ('het is zeker waar') en *een Waregemse waarheid* (voor 'een leugen'). In het Frans wordt, zinspelend op *craque*, 'leugen', wel gesproken van *aller à Cracovie*, 'naar Kraków (in Polen) gaan', dus 'liegen'.

*Zevergem

Hij komt van Zevergem (1893) = hij kletst uit zijn nek. Naar Zevergem in Oost-Vlaanderen, zinspelend op *zeveren*, 'kletsen'.

Zwijgland

Van Zwijgland komen (1866) = stil zijn, een zwijger zijn. De Duitse tegenhanger is: *aus Stumsdorf kommen*. Overigens bestaat Stumsdorf echt, het is een plaats in Saksen.

5

Zuipen en knokken: een brave Brandenburger in Kloppenburg

*Bierbeek

Hij is van Bierbeek (1929) = hij is dronken. Naar Bierbeek in Vlaams-Brabant.

Bilderdam

Een Bilderdamse kermis houden (1858) = een pak voor de billen geven. Naar Bilderdam in Zuid-Holland. Zie verder bij *Bilderdam* in hoofdstuk 19.

*Brandenburg

Het is een brave Brandenburger (1861) = het is een dronkaard. Naar Brandenburg in Duitsland, dat wordt geassocieerd met *brandewijn*. Net als andere populaire volksdranken werd brandewijn – een samentrekking van *(ge)brande wijn* – op allerlei min of meer grappige wijzen verbasterd, bijvoorbeeld tot *brandemoris*, *brandoelje* en *brander*. Wanneer in het Duits werd gezegd *die Suppe ist in Brandenburg gewesen*, betekende dat iets heel anders, namelijk 'de soep is aangebrand'.

*Drogenbos

'Mensen waarover men zegt *die komt zeker uit Drogenbos*,' aldus een Vlaamse informant, 'zijn mensen die "geen dorst hebben, die lang droog

kunnen staan". Het is een halfzacht verwijt voor mensen die hun gasten niet (veel) te drinken geven, of op het café niet snel de geldbeugel boven halen.' Naar de gemeente Drogenbos in (Vlaams) Brabant. Het gaat om een zogenoemde 'faciliteitengemeente' aan de rand van Brussel.

*Kloppenburg

Te Kloppenburg komen (1561) = klappen krijgen. Volgens het WNT naar Cloppenburg in het Duitse Neder-Saksen, met een woordspeling op *kloppen*, 'vechten'. Al in 1561 vermeldde spreekwoordenverzamelaar J. Sartorius: 'Siet dat ghy niet te cloppenborch coemt.' En in 1657 schreef J. de Brune: 'Hy is tot kloppenborgh gheraeckt.' Een Engelse tegenhanger is *he has been at Hammersmith* = hij heeft een flink pak slaag gehad. Hammersmith is een buurt in Londen, waarvan de naam associaties wekt met *to hammer*, 'hameren, meppen'. Kloppenburg moet overigens niet worden verward met *Klappenburg*, dat ook al in 1561 is opgetekend (in de uitdrukking *hij is van Klappenburg*). Het gaat hier om een fictieve plaatsnaam, met een woordspeling op *klappen*, 'praten'. De betekenis is: 'hij is praatziek'.

*Kranenburg

Op Kranenburg zetten (1877) = opdrinken. Door de Vlaamse volkskundige Jozef Cornelissen in verband gebracht met Kranenburg in Noordrijn-Westfalen, maar ook in Neder-Saksen en in Gelderland bestaan plaatsen met die naam. Er wordt in ieder geval gezinspeeld op *kraan*.

*Munsterbilzen

Een Munsterbilzer kermis houden (1890) = een pak voor de billen geven. Naar Munsterbilzen in (Belgisch) Limburg. In het Italiaans sprak men wel van *andare a Legnano*, waarin de plaatsnaam Legnano werd geassocieerd met *legnate*, 'een pak slaag'.

*Uitgeest

Het is een Uitgeester (1861) = het is een lege fles. Naar Uitgeest in Noord-Holland, met een woordspeling op *uitgeesten*, 'uitdampen, uitwasemen'. 'Men zinspeelt in deze spreekwijze op de wijnflesch, waaruit de geest geweken is, als het vocht de flesch heeft verlaten,' aldus P.J. Harrebomée.

*Volendam

Het is een Vollendammer (1861) = het is een volle fles. Naar Volendam in Noord-Holland (dat lang met dubbel-*l* werd geschreven). J.H. van Dale vermeldde in 1872 de (later geschrapte) uitdrukking: *hij is een Vollendammer* voor 'hij houdt veel van volle flesschen (met wijn of sterken drank)'.

*Zwijndrecht

Van Zwijndrecht hebben of komen (1898) = dronken zijn. Naar Zwijndrecht in de provincie Antwerpen, met een woordspeling op *zwijn*, 'dronkaard', of op *zwijmelen*, 'waggelend lopen door overmatig drankgebruik'. Er ligt ook een Zwijndrecht in Zuid-Holland, maar, schrijft het WNT, 'de geographische spreiding van de zegswijze sluit wel uit dat ook het Zuidhollandsche Zwijndrecht bedoeld kan zijn.' Van lammeren die door een ziekte een zwaaiende gang hebben, zei men in Antwerpen: *zij zijn van Zwijndrecht.*

6

Slechte karakters: madam van Hoogenhuizen, Hein uit Huftershoek

In uitdrukkingen met plaatsnamen wordt vrijwel altijd met mensen gespot, maar er zijn uitzonderingen. Er zijn – zegge en schrijve – *drie* plaatsnaamuitdrukkingen gevonden die positief zijn bedoeld, twee met een bestaande en één met een denkbeeldige plaatsnaam. Het gaat om de Friese uitdrukking *hij is uit Birdaard* (1901), wat gezegd wordt van iemand met een kalm, bedaard karakter. Dit naar Birdaard in Friesland, met een woordspeling op *bedaard*, dat in het Fries net zo wordt uitgesproken als de plaatsnaam. Van een opvallend evenwichtig iemand zei men *zijn vader komt van Kollum en zijn moeder van Birdaard*, verwijzend naar Kollum in Friesland, dat in het Fries hetzelfde klinkt als *kalm* (men zegt dus: 'hij is kalm en bedaard'). Ter compensatie: men zei ook *hij is van Kollum en Birdaard* voor 'hij is een langzame werker', wat weer negatief bedoeld was.

De *denkbeeldige* plaatsnaam in een positief bedoelde uitdrukking is *Leutegem*. Omstreeks 1900 zei men in Oost-Vlaanderen *hij is van Leutegem* voor 'hij is een vrolijk iemand'.

Bij de overige uitdrukkingen in dit hoofdstuk is het *business as usual*: ze bespotten de vele slechte eigenschappen van mens. De meeste uitdrukkingen komen uit de 19de en 20ste eeuw.

*Blaasveld

Hij komt van Blaasveld (1931) = hij is een bluffer, een blaaskaak. Naar Blaasveld in de provincie Antwerpen, zinspelend op *(op)blazen*.

*Boeregem

Hij is van Boeregem (omstreeks 1980) = hij is boers (lomp, grof, plat, ongemanierd). Naar Boeregem in Oost-Vlaanderen (nabij Wortegem), met de gedachte aan *boers*, 'lomp'.

*Bokhoven

Hij doet als de Maas bij Bokhoven (1899) = hij gaat voorbij zonder te groeten. Naar Bokhoven in Noord-Brabant, dat aan de Maas ligt, en zinspelend op *bokkig*, 'ongemanierd'. De uitdrukking werd ook gebruikt in de betekenis 'voorbijgaan zonder notitie van iets of iemand te nemen'. De Zuid-Nederlandse tegenhanger is *voorbijgaan of passeren gelijk de Schelde voor Antwerpen*. Een verouderde Engelse uitdrukking voor 'manieren leren' is *to learn manners in Seville* (Sevilla in Spanje), met een woordspeling op *civil*, 'beleefd, netjes'.

*Buitenland

'Over iemand die een hoge dunk van zichzelf heeft,' aldus een informant uit Berchem (Vlaanderen), 'zeggen wij: *hij is bekend in Buitenland*. Het lidwoord "het" wordt met opzet weggelaten, want Buitenland is een dorp in Oost-Vlaanderen.'

*Drouwen

Hij is van Drouwen (1870) = hij is een draler, een talmer, hij stelt altijd alles uit. Naar Drouwen in Drente, waarvan de naam wordt opgevat als het inmiddels verouderde werkwoord *drouwen*, 'van plan zijn, voornemens zijn'. Het Engels had voor zo iemand vroeger de omschrijving *he is none of the Hastings sort*, 'hij is niet van het Hastings-type', zinspelend op *to haste*, 'zich haasten, reppen'.

Grimberg

Van Grimberg(en) komen = humeurig zijn. Nederland kende twee plaatsjes met de naam Grimberg, maar die zijn inmiddels opgegaan in andere gemeenten. Het ene Grimberg lag in Overijssel, het andere in Gelderland.

De uitdrukking *van Grimberg(en) komen* is al in 1561 opgetekend ('Grimt niet, soo ghy van Grimbergen niet zijt'), maar eigenlijk, schrijft het WNT, is Grimbergen hier 'gelijk te stellen met geheel of gedeeltelijk verzonnen plaatsnamen als Botterdam, Kalishoek, Leugenghem, Nergenshuizen en dergelijke. Grimberg is dan schertsenderwijze voorgesteld als de plaats waar men grimt, gromt, zuur kijkt [...] en waar dus de knorrepotten thuis hooren of vandaan komen.'

In Duitsland bestaat nog wel een plaats die Grimberg heet (bij Keulen), en bij Brussel ligt Grimbergen. De oorspronkelijke betekenis is 'grindberg'.

*Grootebroek

Hij komt van Grootebroek (1925) = hij is een opschepper. Naar Grootebroek in Noord-Holland, met een woordspeling op *groot* + *broek*. Een uitgebreide variant is *hij komt van Grootebroek, maar Lutjebroek* (kleine broek) *komt eerst*. Zie voor het overdrachtelijke gebruik van Lutjebroek hoofdstuk 16.

Hoogenhuizen

Zij is een madam van Hoogenhuizen = zij heeft het hoog in de bol, zij is arrogant. De uitdrukking is aan het begin van de 20ste eeuw gesignaleerd. Nederland telt ruim 120 plaatsnamen die eindigen op *-huizen*, maar geen *Hoogenhuizen*.
Vergelijk *Hupscheuten*.

Huftershoek

'In de jaren vijftig,' aldus een informant, 'hoorde ik eens tijdens een verkeersruzie: "Je kan wel zien dat jij uit Huftershoek komt!"' *Hufter* is een tamelijk jong woord. Het is pas in 1927 voor het eerst opgetekend. Het is een afleiding van *huft* ('struikgewas, paal, galg'). 'De grondbetekenis,' aldus een woordenboek, 'zal dus wel "iemand die aan de galg hoort" geweest zijn.'

Hupscheuten

In de uitdrukking *de freule van Hupscheuten*. Ingezonden door iemand uit Enkhuizen. 'Ik ken die uitdrukking uit mijn jeugd: de jaren vijftig in Amsterdam, van mijn moeder, oma en tante. De uitdrukking werd gebezigd als grapje. Bijvoorbeeld wanneer je een hoedje opzette of bij een verkleedpartij, was de reactie: "Je lijkt wel de freule van Hupscheuten." Of als er over iemand gesproken werd: "Wie is dat?... O, dat is de freule van Hupscheuten."' Ook aangetroffen als (*freule* of *madame*) *Van Epscheuten*, als denigrerende aanduiding voor een vrouw die zich voornamer voordoet dan zij is.

*Keiem

Van Keiem zijn (1931) = koppig zijn. Naar Keiem in West-Vlaanderen, dat wordt geassocieerd met *keikop*, Vlaams voor 'iemand die zeer koppig is, die van geen toegeven wil weten'.

Kijfhoek

Hij is een heer van Kijfhoek = hij is een kijfachtig, twistziek persoon. De uitdrukking dateert uit de 16de eeuw. Er is hier niet één bepaalde plaats bedoeld, maar de naam Kijfhoek komt wel voor. Er zijn er verschillende geweest, nu is het nog een dorp in Zuid-Holland. De naam betekent oorspronkelijk *hoek*, 'stuk land', waarover *kijf*, 'gekrakeel, ruzie', is geweest.

Kneutebeke

Van een lastig, dreinend kind zei men omstreeks 1900 in Zuidoost-Vlaanderen: *het is van Kneutebeke. Kneuten* betekent in het Zuidoost-Vlaamse dialect 'morren, knorren, lastig en onaangenaam zijn, kniezen'.

*Langdorp, Langeberg, Lankom

Er zijn veel manieren om te zeggen dat iets maar niet vordert of dat de voltooiing van een werkje of de betaling van een rekening te lang op zich laat wachten. In drie van die uitdrukkingen komt een plaatsnaam voor. Het gaat om *van Langdorp komen* (1937), naar Langdorp in Vlaams-Brabant,

van Langeberg komen (1899), naar Langeberg in (Nederlands) Limburg, en *van Lankom komen* (1937), naar Lankom in de provincie Antwerpen. *Lang-* wordt hier steeds geassocieerd met *lang(zaam)* of *lang(durig)*.

*Latem

Van Latem zijn (1929) = altijd te laat zijn. Naar Sinte-Maria-Latem of het nabijgelegen Sint-Martens-Latem, beide in Oost-Vlaanderen, met een woordspeling op *laat*.

*Lekkerkerk

Van Lekkerkerk zijn (1916) = kieskeurig zijn. Naar Lekkerkerk in Zuid-Holland. De Grote Van Dale vermeldt als eerste betekenis van *lekker*: '(verouderd, gewestelijk) op goed eten gesteld. Synoniem: kieskeurig.'

*Lippelo

Van Lippelo komen (1929) = ontevreden zijn. Naar Lippelo in de provincie Antwerpen, dat de gedachte oproept aan de *lip*, die bij ontevredenheid gaat hangen.

Loopegem

'*Van Loopegem hebben* wordt in Vlaanderen gezegd van iemand die zeer veel haast heeft,' aldus de volkskundige Jozef Cornelissen in 1931. In het Duitse taalgebied zegt men wel – met een woordspeling op *eilen*, 'ijlen, snellen, met grote spoed voortgaan' – dat zo iemand thuishoort in Eilenburg of Eilau, naar respectievelijk Eilenburg bij Leipzig en Eylau in Oost-Pruisen (later Bagrationovsk in Rusland).

Plurkenkerke

Ingezonden door iemand uit Veere in Zeeland. 'Iemand die zich als *plurk* gedraagt (en dat gebeurt hier helaas ook nog regelmatig) komt in ons spraakgebruik uit *Plurkenkerke*.' *Plurk* is een samentrekking van *proleet* en *schurk*; *kerke* komt vrijwel alleen bij Zeeuwse plaatsen als uitgang voor (van Aagtekerke tot Wissenkerke).

Teudderen, Teutteren

Van een 'beteuterd iemand' zei men aan het eind van de 19de eeuw in Antwerpen, *hij komt van Teudderen* of *Teutteren*. Dit werd ook spottend gezegd, aldus Jozef Cornelissen in 1931, 'van iemand die niet op de hoogte van een besproken toestand is'.

Trillehei

Van Trillehei komen = wispelturig zijn. 'Trillehei,' aldus de spreekwoordenverzamelaar P.J. Harrebomée in 1870, 'is slechts een gefingeerde naam, hier als afkomstplaats van den wispelturige voorgesteld; omdat *trillen*, evenals *drillen*, waarmede het verwant is, te kennen geeft: *bij de minste aanraking in beweging gebracht worden.*'

*Uithoorn

Zij is van Uithoorn (omstreeks 1935) = zij is erg nieuwsgierig. Naar Uithoorn in Noord-Holland, opgevat als *uithoren* ('zij wil je uithoren'). Als iemand maar door bleef vragen, zei men ook wel: *ik kom niet uit Uithoorn maar uit de Zwijgerstraat*. Onder andere gehoord in Leiden en Zaandam.

7

Uiterlijk: afgevaren uit Schoonhoven, aangekomen te Lelijkendam

*Blankenberge

Hij geraakt te Blankenberge (1898) = hij wordt kaal. Naar Blankenberge in West-Vlaanderen, met een woordspeling op *blank*, 'kaal'. Men zegt ook wel *een Blankenbergse afwas* of *een Blankenbergse vaat*, als de vaat een berg vormt. In Nederland zegt men van een kaal iemand onder meer *hij heeft de ziekte van Hedel* (gevolgd door: *meer haar op z'n zak dan op z'n schedel*), maar dit is niet naar Hedel in Noord-Brabant of Gelderland, maar naar een fictieve persoon Hedel.

In het Duits wordt iemand met een kaal hoofd wel een *Plattenberger* genoemd; zo iemand zou dan afkomstig zijn uit het niet-bestaande *Plattenberg*, 'Kalenberg'.

Blazeruskapelle

Hij is van Blazeruskapelle. Dit werd in de 19de en begin 20ste eeuw in Antwerpen gezegd van iemand die door drankmisbruik een dik, *opgeblazen* gezicht heeft. *Blazeruskapelle* is een verbastering van (het eveneens denkbeeldige) *Blasiuskapelle.* De heilige Blasius werd door het volk Blazerus genoemd en aangeroepen tegen *blazen*, 'blaren'.

*Deerlijk

Hij komt van Deerlijk (1893) = hij ziet er ziekelijk, bleek en mager uit. Naar Deerlijk in West-Vlaanderen, met een woordspeling op *deerlijk*, 'jammerlijk, bedroevend, pijnlijk'.

*Hilversummer

Hij is een Hilversummer (omstreeks 1950) = hij is een niet-jood. Naar Hilversum, dat in het Gooi ligt. Dit wordt geassocieerd met het Jiddische *goj*, 'niet-jood'. De uitdrukking is opgetekend in joodse kring.

*Kinrooi

Hij is van Kinrooi (omstreeks 1990) = hij heeft een grote kin. Naar Kinrooi in (Belgisch) Limburg, met een woordspeling op *kin*.

Lelijkendam

Van Lelijkendam zijn = lelijk zijn. Voor het eerst opgetekend in 1657, door J. de Brune. Zie verder bij *Schoonhoven*.

Neuzegem

Hij komt van Neuzegem (1931) = hij heeft een grote neus. Vergelijk *Terneuzen*.

*Putte

Het is een lang eind van Put (1929) = gezegd van iemand die heel lang is. Naar Putte in de provincie Antwerpen, in de buurt van Mechelen. 'Iemand die lang is, torent hoog boven een put in de grond uit,' luidt een toelichting. Men zei ook *van Zottegem naar Put gaan*. 'Gezegd van iemand die zich aan den drank overgeeft, eerst zot wordt en daarna naar zijn put gaat (sterft en begraven wordt),' aldus een dialectwoordenboek uit 1938.

*Schoonhoven

Zij is van Schoonhoven afgevaren en te Lelijkendam aangekomen (1657) = zij heeft haar vroegere schoonheid verloren. Naar Schoonhoven in Zuid-Holland. Schoonhoven komt in verschillende toespelingen op de vrouwelijke schoonheid voor. De oudste voorbeelden komen uit het werk van J. de Brune. In 1657 schreef deze Zeeuwse raadpensionaris: 'Liever noch mevrou van Leelickendam, die wat in de melck te brocken heeft, als madame van Schoonhoven, daer de kasse schoon en ledigh is.' Elders schreef hij, over een man die veel geld over de balk had gesmeten om een rijke maar lelijke vrouw voor zich te winnen: 'Hy [moest] somtijds hooren, dat hy Schoonhoven ghemist, en te Leelickendam gherocht [geraakt] was.'

*Ternat

Hij komt van Ternat (1893) = hij is natgeregend. Naar Ternat in Vlaams-Brabant, zinspelend op *nat*, 'niet droog'.

*Terneuzen

Hij komt van Terneuzen (1925) = hij heeft een grote neus. Naar Terneuzen in Zeeland, met een woordspeling op *neus*. De uitdrukking wordt nog steeds gebruikt – zowel in Nederland als in Vlaanderen.
Vergelijk *Neuzegem*.

8

Slapen: naar Betje Veren in Pluimendijk

*Bethlehem

Naar Bethlehem gaan (1899) = gaan slapen, naar bed gaan. Naar Bethlehem in Palestina, met een woordspeling op *bed*. Men zei ook *naar Bethlehem gaan, want Jeruzalem is te ver*. De Duitsers zeggen al sedert de 16de eeuw *nach Bethlehem gehen*. Dezelfde 'grap' komt voor in de verwensing *sterf in Bethlehem*. Sommigen zeggen dit met een kleine pauze, *sterf in Beth...lehem*, waardoor het woordspel nog duidelijker tot z'n recht komt.

Boppeta

Naar Boppeta gaan = gaan slapen, naar bed gaan. Opgetekend in het noorden van Nederland. Het gaat hier zonder twijfel om een verbastering van het Friese *nei boppe ta* 'naar boven (toe)'.

*Bornholm

Achter Bornholm liggen = gaan slapen, lepeltje-lepeltje liggen. 'Vooral tijdens de zeilvaart diende het eiland Bornholm,' aldus de *Maritieme encyclopedie* (1970), 'voor de schepen vaak als "opper" (bovenwinds gelegen beschutting) bij slecht weer. Hieruit is de zeemansuitdrukking ontstaan *achter Bornholm liggen*, in de betekenis van 'rustig thuis in bed achter de posteriores [het achterwerk] van de vrouw'. Bornholm is een Deens eiland in de Oostzee.

*Bovekerke

Naar Bovekerke gaan (1929) = gaan slapen, naar bed gaan. Naar Bovekerke in West-Vlaanderen, met een woordspeling op *boven* (waar het bed stond). Het Engels kende vroeger de uitdrukking *to go up the wooden hills to Bedford(shire)*, 'de houten heuvels [de trap] naar Bedford(shire) op gaan', waarin de plaatsnaam Bedford werd geassocieerd met *bed*. Men zegt ook *I'm going to the land of Nod*. Dit zinspeelt op de bijbeltekst (Genesis 4:16) over Kaïn die in het land Nod ging wonen. *To nod* betekent in het Engels 'knikkebollen, indutten'.

Coma City

Naar Coma City gaan = gaan slapen, naar bed gaan. '*Coma City* wordt óók gebruikt,' aldus een informant uit Amsterdam, 'voor "slaapsteden" als Naarden-Vesting en andere gehuchten.'

Kaap Kont

Vooral bekend in de uitdrukking *voor Kaap Kont liggen*, dat volgens de Grote Van Dale twee betekenissen heeft: '(met zijn tweeën) in bed liggen, slapen' en 'met iemand naar bed gaan, gemeenschap hebben'. Een voormalige zeeman uit Haarlem schreef: '*Voor Kaap Kont liggen* is zeemanstaal. Ik heb de uitdrukking voor het eerst gehoord op de Willem Ruys (omstreeks 1960) en later ook in Katwijk. Het was iets dat je vooral getrouwde mannen hoorde zeggen.'

Als varianten zijn aangetroffen *ankeren achter Kaap Kont*; *bij Kaap Kont voor anker gaan*; *achter* of *voor Kaap Kont gaan* en *achter Kaap Kont verdwijnen*.

*Laken

Naar Laken gaan (1929) = gaan slapen, naar bed gaan. Naar Laken, inmiddels een deel van Brussel, met een woordspeling op *(bedden)laken*. Men zei ook *naar Laken-kermis gaan*.

Lakenstad

Lakenstad is geen bestaande plaatsnaam, maar onder meer Haarlem, Leiden en Mechelen staan bekend als 'lakenstad' omdat er ooit een bloeiende lakenindustrie was gevestigd. In de uitdrukking *naar Betje Veren in Lakenstad gaan* wordt Lakenstad overdrachtelijk gebruikt voor 'bed' (vanwege de beddenlakens). Er zijn veel vergelijkbare uitdrukkingen met (*Lange* of *Witte*) *Lakenstraat(je)* en met *Wolstraat*. Soms zei men *naar Kaatje in de Wolstraat gaan*, maar vanwege het woordspel met *bed* gaat het meestal om een zekere *Betje* (of *Bedje*). Aangetroffen zijn onder andere: *tante Betje, Betje Bultzak, Betje de Veeren, Betje van Veeren, Betje Verenburg, Betje Veringa, Betje Deken* (waarbij misschien ook de gedachte aan het bekende schrijversduo Betje Wolff en Aagje Deken meespeelt) en *Betje Pluims*. Betje Pluims heeft de oudste papieren, zij is al te vinden in een gedicht uit de 17de eeuw van Mattheus Vossius:

Laestmael was ick moe van blocken,
En ick had' myn peyl ghedaen:
Doen wierd' ick door vaeck getrocken
Om naer Betje-pluyms te gaen.

Vrij vertaald:
Laatst was ik moe van het studeren
En ik had mijn taak [portie] gedaan;
Toen werd ik door slaperigheid gelokt
Om naar Betje-pluims te gaan.

Een recenter voorbeeld is te vinden in het boek *'t Veulen* (1903) van Top Naeff: '"We willen nog niet naar bed", schreeuwde Jelly al bij voorbaat, door Tante Jo's verschijning onaangenaam herinnerd aan Bedje de Veeren in de Lakenstraat.' In het Zeeuws is nog een *Liesje Tiek* gesignaleerd. *Tiek* zal hier bedoeld zijn als 'beddentijk'.

Een aparte variant, tot slot, is *naar koesje de mieren in het Lakenstraatje gaan. Koesje de mieren* (dat ook is aangetroffen als *koesie doremi* en *koesjedemiere*) is een verbastering van '(se) coucher et dormir', Frans voor 'naar bed gaan, gaan slapen'.

Het Duits kent vergelijkbare uitdrukkingen met nepplaatsen als *Bettenhausen, Bettingen, Bettli-Alp, Federhausen* en *Ruhland*.

*Ledegem

Naar Ledegem gaan (1893) = gaan slapen, naar bed gaan. Naar Ledegem in West-Vlaanderen, dat in de plaatselijke dialecten werd uitgesproken als *Leêgem* of *Liggem*, dus bijna als *liggen*. Guido Gezelle gebruikte de plaatsnaam in een gedicht met een woordspeling op *leeg*, 'niets doend':

Ze wierd tot Leêghem, ja
tot Ledeghem geboren,
maar leêg zijn dat en kwam
heur herte nooit bekoren.

In de buurt van Ledegem ligt Rollegem. Vandaar dat men ook zei: *ik ga naar Liggem en trek Rollegem* (hier: 'mijn deken') *over mij heen*. Ook zijn opgetekend *naar Leêgem, onder Rollegem* en *tussen Leêgem en Rollegem*, beide voor 'in bed'.

Pluimendijk

Naar Pluimendijk gaan = gaan slapen, naar bed gaan. Omstreeks 1930 gehoord in Purmerend. De uitdrukking is ook gesignaleerd op Schouwen-Duiveland. Met *pluim* wordt hier bedoeld 'lichtste soort van veer, donsveer'. Van deze veren werden kussens gemaakt. In vergelijkbare Duitse uitdrukkingen gaat men naar (Bad) Kissingen of naar Großkissendorf (beide in Beieren), met een toespeling op *Kissen*, '(hoofd)kussen'.

Pulau kapok

In Nederlands-Indië zei men, aan het begin van de 20ste eeuw: *naar Pulau kapok gaan*. Dit betekent *naar het eiland kapok gaan*, dus 'naar het matras'. Een informant schreef: 'Vroeger sliep men in Indonesië veel op de grond omdat het als laagste punt het koelste was. De matras vormde als het ware een eiland van kapok.' In het hedendaags Bahasa Indonesia is de uitdrukking gesignaleerd als *berlayar ke Pulau Kapok*, 'naar Kapokeiland varen/zeilen'. Men zegt soms ook: *Pulau Kasur*, 'matras eiland'.

*Rollegem

Naar Rollegem gaan (1893) = gaan slapen, naar bed gaan. Naar Rollegem in West-Vlaanderen, met een woordspeling op (je bed in) *rollen*. Zie verder bij *Ledegem*.

*Rusland

Naar Rusland gaan (1931) = gaan slapen, naar bed gaan. Naar Rusland, met een woordspeling op *rust* + *land*. Men zei ook, als woordspelige variant op *slapen als een roos*: *slapen als een Rus*, 'diep slapen'.

*Rustenburg

Naar Rustenburg gaan (omstreeks 1950) = gaan slapen, naar bed gaan. Naar Rustenburg in Noord-Holland, met een toespeling op *rust*. De uitdrukking is gehoord in West-Friesland.

Snurkenstein

Van Snurkenstein gaan = gaan slapen, naar bed gaan. De uitdrukking, die is gesignaleerd in Amsterdam, zal zijn beïnvloed door *van Wippenstein gaan* (zie hoofdstuk 19).

*Stroobos

Naar Stroobos gaan (1931) = gaan slapen, naar bed gaan. Naar Stroobos in Friesland, doelend op *stro* als matrasvulling.

Verenburg

Naar het Lakenstraatje in Verenburg gaan = gaan slapen, naar bed gaan. Omstreeks 1935 gehoord in Bergambacht. Zie verder bij *Lakenstad*.

Witbaai

Bij de Koninklijke Marine was het tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw gebruikelijk dat korporaals en manschappen sliepen op een matras

dat was omspannen met een blauw-wit geblokt overtrek (lakens behoorden niet tot de uitrusting). Daarom sprak men van *naar blauwbaai* of *naar witbaai gaan* voor 'gaan slapen, naar bed gaan'. Een informant hoorde deze uitdrukking voor het eerst omstreeks 1950. *Witbaai* is geen bestaande geografische naam, *Blauwbaai* is een baai op Curaçao, maar die is hier niet bedoeld.

Witte Doelen

'Toen ik nog een klein kind was,' aldus een informant uit Rotterdam, 'zei mijn vader als het bedtijd was: en nu gaan we naar de Witte Doelen. Mijn vader was van 1914.' De uitdrukking werd ook aangedragen door een andere Rotterdammer: 'Mijn moeder kreeg als kind te horen als zij vroeg of zij 's avonds met haar veel oudere zusters mee mocht naar De Doelen [het concertgebouw in Rotterdam]: "Jij mag naar de Witte Doelen", oftewel naar bed.'

Rotterdam kent helemaal geen straat of plek genaamd Witte Doelen; wel is er een Doelstraat en vóór het bombardement van 1940 kende de havenstad nog een Doelsloot, een Doelsteeg en een Doelweg. Deze straten dankten hun naam aan de Sint-Jorisdoelen, een oude schietbaan voor boogschutters. De fictieve *Witte Doelen* zal zijn ontstaan door de associatie met (witte) lakens. Eenzelfde associatie zien we terug in *naar de witte bergen gaan* voor 'naar bed gaan', een uitdrukking die is gehoord in het oosten van Nederland. Er zijn meer uitdrukkingen voor 'slapen gaan' met een gefingeerde straatnaam. Zo zei men omstreeks 1925 in Amsterdam: *naar Vierhoeksteeg gaan*. En omstreeks 1940 is in Gelderland *naar het vierkante kampie gaan* gehoord.

9

Dood: naar het feest van Mollengijs in Pierenland

Onderstaande plaatsnaamuitdrukkingen gaan over dood, sterven en begraven. Ze berusten op een spel met woorden als *aarde, kuil, put* en *zand,* met *pieren, wormen* en *rotten.* Alleen dát doet al vermoeden dat ze dateren uit een tijd dat er in Nederland nog niet op grote schaal werd gecremeerd. Dat blijkt ook het geval. De zegswijzen komen grotendeels uit de 19de en het begin van de 20ste eeuw, terwijl crematie in Nederland pas sinds 1955 wettelijk is toegestaan. Was dit eerder gebeurd, dan hadden we waarschijnlijk ook uitdrukkingen gekend als *hij is van Asch, hij is naar Assen* of *Assendelft,* dan wel *hij is naar Vuurland geëmigreerd.*

Toch is de komst van het crematorium niet helemaal onopgemerkt gebleven. Een informant schreef: 'Het Friese dorp Goutum, dat bijna deel uitmaakt van de stad Leeuwarden, kan zich erop beroemen het enige crematorium van Friesland te huisvesten. Dit heeft het dorp de bijnaam *Stoke City* opgeleverd. Het crematorium ligt overigens aan de *Lykwei,* de weg waarlangs men lijken naar het kerkhof vervoert.' Elders blijkt *Stoke City* al te worden gebruikt voor 'hiernamaals'. Of beter, voor 'de plaats waar iemand na een crematie belandt'.

*Aardenburg

Hij is naar Aardenburg (1892) = hij is dood en begraven. Naar Aardenburg in Zeeland, met een woordspeling op *aarde.*

Blijberg

Iemand op Blijberg begraven (1849) = iemand die niet geliefd was, opgewekt begraven. 'Doelt op de vreugd der erfgenamen, die een rijke erfenis verwachten en droefheid veinzen op de begrafenis,' aldus de Vlaamse volkskundige Jozef Cornelissen in 1931. De uitdrukking is ook aangetroffen met *Blijdegem, Blijdenberghe, Blijegem, Blijenberg* en *Bleijenbeek*. Zie het volgende lemma.

*Bleijenbeek

Bleijenbeek gaat voorop (1892). Gezegd tijdens de begrafenis van iemand wiens dood welkom was. Naar Bleijenbeek in (Nederlands) Limburg, met een woordspeling op *blij*.

Dabbegat

In het Dabbegat zijn = dood zijn. *Dabbegat* betekent 'hel, onderwereld, koninkrijk'. De herkomst van dit woord, dat uit de 16de eeuw dateert, is omstreden. We komen het ook tegen in de verwensing *ik wou dat hij in 't Dabbegat stak*. Die verwensing is nog aan het begin van 20ste eeuw gehoord in Antwerpen. Een vormvariant is *Nabbegat*. Dat is overigens ook de naam van een bestaand plaatsje in Noord-Brabant.

Gychem

Van Gychem gaan = te gronde, om zeep gaan, doodgaan. De Friese uitdrukking *van Gychem gaan* dateert van het begin van de 19de eeuw. *Gychem* is een 'denkbeeldig land in den vreemde', aldus het *Woordenboek der Friese Taal*. Over de mogelijke bron van herkomst schrijft het woordenboek: 'Er is een Guichembaai aan de Zuidkant van Australië.' Een 'stijf persoon' wordt in het Fries wel een *mijnheer van Gychem* genoemd. En op de vraag 'Waar ga je naartoe?' kun je in Friesland als antwoord krijgen: *Naar Gychem, om nieuwe noten.*

*Kuilenburg

Hij is naar Kuilenburg (1925) = hij is dood en begraven. Naar Culemborg in Gelderland, vroeger Kuilenburg geheten. Met een toespeling op *kuil*. Tijdens de Republiek was Kuilenburg een vrijplaats voor onder anderen bankroetiers. Vandaar dat de plaats ook voorkomt in de uitdrukking *Kuilenburg is zijn voorland* voor 'hij gaat achteruit in zaken'.

*Lovendegem

Iemand op Lovendegem begraven (1892). 'Wordt gezegd van iemand wiens afsterven weinig betreurd wordt, bijvoorbeeld een suikeroom, van wien men erven moet,' aldus Jozef Cornelissen in 1929. Naar Lovendegem in Oost-Vlaanderen, met een woordspeling op *loven*, 'lof schenken aan' (men loofde God omdat hij de suikeroom had gehaald). Een vergelijkbare Italiaanse zegswijze is *andare a Lodi* ('naar Lodi gaan', naar Lodi in Lombardije, met een toespeling op *lodare*, 'prijzen').

Mollengijs

Te Mollengijs gaan wandelen = doodgaan, sterven. Deze uitdrukking is al in de 15de eeuw opgetekend. *Mollengijs* is uitgelegd als 'mollenkoninkrijk'. Een variant was *naar het feest in Mollengijs gaan* of *trekken*. Aan het begin van de 20ste eeuw zei men in Vlaanderen *naar Mollegem zijn* of *naar het Mollenland zijn* voor 'dood en begraven zijn'. De Fransen kennen een vergelijkbare uitdrukking. Daar ga je naar *le pays* of *le royaume des taupes*.

Nobiskroeg

Hij is naar de Nobiskroeg = hij is dood. *Nobiskroeg* is een Middelnederlands woord voor 'hel' of 'dodenrijk'. *Nobis* is een van de vele namen voor 'duivel'. De herkomst is onzeker. In de Middeleeuwen werd de hel dikwijls afgeschilderd als een herberg, waar de duivel de waard was. Vandaar dat Cornelissen in 1931 schreef: '*Nobiskroeg* beteekent in 't volksgeloof een kroeg, op den weg naar de eeuwigheid gelegen, waar men, na zijn dood, nog een pint of een borrel kan gaan drinken, vooraleer men zijn reis naar den hemel of de hel voortzet.'

Piepenbroek

Naar Piepenbroek zijn = dood en begraven zijn. In 1916 door de volkskundige Jos. Schrijnen opgetekend op de Veluwe.

Pierenland

Naar het Pierenland gaan = sterven. Ook wel: *naar het Pierenland verhuizen* of *vertrekken*. De uitdrukking is aan het einde van de 19de eeuw gehoord in enkele Vlaamse dialecten. Men gebruikte *Pierenland* ook wel voor 'begraafplaats' en *in het Pierenland zijn* voor 'dood en begraven zijn'. *Pieren* (aardwormen) worden van oudsher geassocieerd met de dood. Vandaar ook *zo dood als een pier* ('alle leven is eruit'), *een dooie pier* ('een slome, vervelende vent') en *hij is voor de pieren* ('hij is dood'). In de 19de eeuw dacht men dat pieren (ingewandswormen) de maag van streek maakten en dat je ze kon doden of verschrikken door voor het ontbijt een glaasje jenever achterover te slaan. Die borrel werd het *pierenverschrikkertje* genoemd (dan wel *pierendoder, pierenkul, pierenverlakker* of *pierenverschietertje*).

*Pittem

Hij is naar Pittem (1892) = hij is dood en begraven. Naar Pittem in West-Vlaanderen, dat wordt uitgesproken als *Puttem*, dat wordt geassocieerd met *put*, 'gat in de grond'. In het Deens zei men in zo'n geval dat de man in *Mulderup* woonde, van *mulde*, 'aarde, stof'.

Men zegt overigens ook *hij zit in Pittem* voor 'hij is gek, gestoord, zenuwziek'. Hierbij is echter geen sprake van een woordspeling, in Pittem is een psychiatrische instelling gevestigd.

*Putte

Van Zottegem naar Put gaan. 'Gezegd van iemand die zich aan den drank overgeeft, eerst zot wordt en daarna naar zijn put gaat (sterft en begraven wordt),' aldus een dialectwoordenboek uit 1938. Naar Zottegem in Oost-Vlaanderen, met een woordspeling op *zot*, 'dwaas, gek', en naar Putte in de provincie Antwerpen.

*Rotterdam

Hij is naar Rotterdam (1861) = hij is dood en begraven. Naar Rotterdam in Zuid-Holland, met de gedachte aan *rotten*, 'vergaan'. Een Engelse variant in de 18de-19de eeuw was *he is gone to Rot-his-bone*, 'hij is vertrokken naar rot-zijn-bot', met een woordspeling op Ratisbon (zoals de Engelsen de stad Regensburg in Duitsland noemen).

*Treurenberg

Op de Treurenberg begraven worden = na zijn overlijden beweend en betreurd worden. Naar Treurenberg (ook Treuren*burg*), de naam van een weg bij Brussel waaraan in de 16de eeuw een beruchte staatsgevangenis was gevestigd, met een woordspeling op *treuren*, 'verdriet hebben'. In de 16de eeuw zei men *de treurenberg op moeten*. Oorspronkelijk betekende dit waarschijnlijk 'gevangengezet worden', maar later werd het overdrachtelijk gebruikt voor 'een zwaar lot moeten ondergaan'. De uitdrukking *op de Treurenberg begraven worden* is aan het begin van de 20ste eeuw gehoord in Gent. Cornelissen vermeldde in 1931 de ontkennende vorm *hij zal op Treurenberg niet begraven worden*, met als toelichting: 'gezegd van iemand wiens afsterven niet zal betreurd worden'. Hier heeft *Treurenberg* dus dezelfde functie als *Bleijenbeek*.

Uilendonk

Hij is naar Uilendonk = hij is dood (1931). Gehoord in Evergem in Oost-Vlaanderen. *Donk* is een gewestelijk woord voor 'ineengerold of gedraaid bundeltje stro' en voor 'zandige opduiking in moerassig terrein'. Het doffe, min of meer klagende geluid van de uil werd vroeger beschouwd als een kwaad voorteken. Vandaar dat de uil vaak in verband is gebracht met dood, rampen en onheil.

*Worms

Naar Worms varen (1660) = dood zijn. Naar Worms in Duitsland, alsof die plaatsnaam iets met wormen te maken had. Wie dood is, is voer voor de wormen. Het Engels kende hierop vroeger een dubbele woordspeling: *to be gone to the Diet of Worms*, wat niet alleen betekent dat iemand 'naar de

Rijksdag in Worms is vertrokken', maar ook dat hij 'voedsel voor de wormen is geworden'. Een lijkkoets werd vroeger in Engeland wel *Gravesend bus*, 'bus naar Gravesend', genoemd, zinspelend op *grave*, 'graf', en *end*, 'einde'.

*Zandwerven

Hij is naar Zandwerven = hij is dood (1861). Naar Zandwerven in Noord-Holland, met een woordspeling op *zand* + (wellicht) *(ver)werven.*

Zielenland

'Wanneer het lichaam is vergaan,' aldus een spiritistische website, 'begint de reis van de ziel naar het zielenland; maar ook van daaruit blijven de geesten van de overledenen belangstellen in de samenleving, van welke zij op aarde deel uitmaakten.' Volgens het WNT is *Zielenland* 'een denkbeeldig land waar de zielen der overledenen wonen'.

10

Landen waar je niet moet zijn: van Afgelegerije tot Zwammerzoeloe

Oorspronkelijk is *bananenrepubliek* – aldus de Grote Van Dale – een 'naam voor de Midden-Amerikaanse staten Nicaragua, El Salvador en Guatemala'. De tweede betekenis, die nu het meest wordt gebruikt, is 'land met instabiele politieke toestand'. De betekenisovergang blijft in het woordenboek onverklaard, maar dat komt wellicht omdat-ie zo voor de hand ligt: in Nicaragua, El Salvador en Guatemala worden veel bananen gekweekt en van oudsher zijn het politiek instabiele landen.

Minder voor de hand liggend is dat er tussen die twee zaken een direct verband bestaat. In heel Midden-Amerika was de bananenindustrie namelijk ruim een eeuw lang in handen van een oppermachtig Amerikaans bedrijf, dat eerst United Fruit Company heette, toen United Brands en vervolgens Chiquita Brands International. Het bedrijf had eigen plantages, treinen en schepen en een eigen telefoonnetwerk. Het kocht op grote schaal politici om en het financierde en ondersteunde coups. Zo leverde United Fruit in 1954 schepen aan de CIA om de regering van de Guatemalteekse president Jacobo Arbenz Guzman omver te werpen. Die wilde de Amerikaanse plantages nationaliseren. Het bedrijf stelde ook schepen ter beschikking voor de mislukte invasie in de Cubaanse Varkensbaai in 1961. In een recent stuk over de geschiedenis van United Fruit noemde *de Volkskrant* het bedrijf dan ook 'de enig werkelijke machthebber in Midden-Amerika, waar het ook een nieuwe staatsvorm in het leven riep: de bananenrepubliek'.

Maar goed, inmiddels heeft de bananenrepubliek in de volkstaal voluit

concurrentie gekregen van landen die men vreest vanwege (onder meer) barbaren, schurken, een overdaad aan allochtonen, moffen, katholieken, limbo's of maniakken.

Absentië

'Binnen het legioen gemeenteambtenaren,' aldus een beleidsmedewerker van de gemeente Amsterdam, 'circuleren tijdens vergaderingen diverse fictieve plaatsnamen. Zoals *Absentië, Verweggistan* en *Subsidië*.' Het zal duidelijk zijn dat de bewoners van *Absentië* uitblinken door afwezigheid, terwijl die van *Subsidië* graag aanspraak maken op financiële ondersteuning.

Afgelegerije

'Met mijn baas is het soms problematisch om mobiel te bellen,' aldus een informant. 'Hij neemt op met: hallo, met Afgelegerije.' *Afgelegerije* is een vondst van de Nederlandse vertalers van de *Donald Duck*. De landnaam komt geregeld in dit 'vrolijke weekblad' voor. Door verschillende informanten wordt de naam gebruikt voor 'verafgelegen, achterlijk land'. Er zijn meer fictieve plaatsnamen gevormd met behulp van de uitgang *-rije*. Voorbeelden – die verspreid door dit boek worden behandeld – zijn *Barbarije, Kulgarije, Kutkammerije, Scherperije* en *Schurkerije*.

Allochtonië

Schertsende benaming voor het land waar 'de allochtonen' vandaan komen. 'Tijdens een vergadering van onze deelraad werd eens vertwijfeld gevraagd waar in hemelsnaam Allochtonië lag nu er zoveel mensen vandaan kwamen de laatste tijd,' aldus een correspondent. De afgelopen jaren duikt *Allochtonië* ook geregeld op in de dagbladen. Zo schreef Jan Kuitenbrouwer in 1997 in *Het Parool*: 'Behalve misschien via zijn werkster of automonteur heeft de gemiddelde Nederlandse auteur nu eenmaal weinig contacten in Allochtonië.' En in 2000 schreef *de Volkskrant*: 'Na een ontdekkingsreis van twee maanden door Allochtonië, houdt Paul Scheffer het even voor gezien.'

De bewoners van *Allochtonië* worden soms *Allochtoniërs* genoemd, hun taal *Allochtoons*. De echte allochtonen zijn doorgaans niet zo blij met deze benamingen. In september 2002 besloot de *Allochtonenkrant* het woord al-

lochtoon niet langer te gebruiken (en de titel van het weekblad te wijzigen) omdat het 'besmet' zou zijn geraakt.

Atapoeponesië

'Op de middelbare school,' aldus een informant uit Voorschoten, 'kreeg ik economieles van een docent die de naam *Atapoeponesië* gebruikte. "Je moet je antwoorden zo opschrijven dat iemand in Atapoeponesië ook snapt wat je bedoelt," zei hij voor ieder proefwerk.'

Atapoeponesië zal zijn beïnvloed door *Attapoepoe* (zie hoofdstuk 13) en *Indonesië*.

Barbarije

Eigenlijk is *Barbarije* de oude naam voor Noordwest-Afrika. Het is een verbastering – aldus het WNT – van *Berberije* ('het land der berbers'), die is ontstaan door associatie met *barbaren* (de Grieken noemden iedereen die geen Grieks sprak *barbaros*, dit is 'vreemdeling, niet-Grieks, onbeschaafd'). Je komt Barbarije al in Middelnederlandse teksten tegen. In het hedendaagse taalgebruik wordt *Barbarije* echter gebruikt als synoniem voor *Absurdistan*, voor een land waar absurde, barbaarse toestanden heersen. Eén voorbeeld hiervan, uit *de Volkskrant* 30 juli 1999: 'Ik haast me te verklaren dat Frankrijk niet het Barbarije is waarvoor sommige Nederlanders het graag verslijten.'

Blunderland

Een land waar alles misgaat. *Blunderland* wordt vooral veel gebruikt in het Engels, maar je komt het soms ook in Nederlandse teksten tegen. In 1939 publiceerden James Dyrenforth en Max Kester het boekje *Adolf in Blunderland*. Het gaat hier om een politieke parodie op *Alice in Wonderland* van Lewis Carroll. Hoofdpersonage is een zwakbegaafde Adolf Hitler, die zijn avonturen in Blunderland beleeft met onder meer een rups, waarin de Britse politicus Chamberlain herkend kan worden, en met 'the White von Ribbit' (de Duitse politicus Joachim von Ribbentrop).

Sinds het boekje van Dyrenforth en Kester zijn er verschillende boeken en pamfletten verschenen met *blunderland* in de titel, zoals *Police, community*

problems: essays on Malice in Blunderland (1975) door Sylvan H. Cohen en *Malice in Blunderland: an anti-nuclear primer* (1985) door Erich Geiringer.

Sinds 2002 presenteren de Vlamingen Martin Dejonghe en Peter Bulckaen een radioprogramma dat Blunderland heet. De hoofdfiguren in dit programma zijn Zors en Zibert. In een toelichting zei Dejonghe: 'Ze opereren vanuit Blunderland, dat is elk land ter wereld waar iets gebeurt wat Zors en Zibert kunnen hekelen.'

Bongo Bongo (land)

Bongo Bongo wordt niet alleen gebruikt als aanduiding voor 'schurkenstaat' of 'bananenrepubliek in het algemeen', maar ook als bijnaam voor Afrika. De naam komt uit het Engels maar wordt soms ook in Nederlandse dagbladen gebruikt. Hoewel de *bongo*, een slaginstrument bestaande uit twee aan elkaar gemonteerde trommeltjes, wordt geassocieerd met Afrika, komt dit instrument oorspronkelijk uit Cuba.

Bonnie-Bokkie

'"Uit de binnenlanden van Bonnie-Bokkie" hoor ik mijn schoonmoeder soms zeggen,' aldus een informant. 'Deze uitdrukking werd in Utrecht en omstreken vroeger regelmatig gebruikt.' Als varianten zijn aangetroffen *Bonne-Bokki* en *Zuid-Bonne-Bokki*.

Vergelijk *Bornambokkio*.

Bordurië

De naam Bordurië is een vondst van Hergé, de maker van *Kuifje*. Het land (*Bordurie* in het Frans) debuteerde in *De scepter van Ottokar*, een album dat Hergé in 1939 uitbracht. Daarnaast speelt *De zaak Zonnebloem* zich voor een deel in dit land af. Bordurië staat in deze albums, samen met het buurland Syldavië, model voor een totalitaire Balkanstaat. Anders dan Syldavië zien we dat Bordurië ook overdrachtelijk wordt gebruikt, onder meer voor 'totalitair Oostblok-land'. Zo schreef het dagblad *Trouw* in 1997: 'Niemand voelt er nog iets voor om urenlang in Bordurië in een postkantoor of garage te staan waar ze nog nooit van travellers cheques of Reis- en kredietbrief hebben gehoord.' En het *Haarlems Dagblad* schreef in 1998: 'Hij komt dan

ook uit Wit-Rusland, buurland van Bordurië.'

De ogenschijnlijke overeenkomst tussen het Franse *Bordurie* en het Nederlandse *Bordurië* verhult dat de namen in hun respectieve talen heel verschillende associaties wekken: *Bordurië*, dat lijkt te zijn afgeleid van *borduren*, klinkt grappig maar bizar, terwijl het Franse *Bordurie* – afgeleid van *bordure*, 'rand, zoom' – de suggestie wekt van een afgelegen streek.

Bornambokkio

'*Bornambokkio* is een land of streek,' aldus een correspondent, 'waar vrouwen mooi en gewillig zijn en waar vrije liefde de norm is. Alcoholische versnaperingen worden gratis verstrekt. Niemand hoeft te werken, terwijl privé-bezit en vermogen onuitputtelijk lijken. Geen inwoner heeft er zorgen en ziekte bestaat er niet. De aanduiding werd veelvuldig gebruikt binnen de jaarclub tijdens mijn studententijd. Geen goed zonder kwaad: we spraken ook over *West-Bornambokkio*. Daar woonden alle "misse pikken" en "knorren". Ook gewone proleten wonen daar opvallend vaak.'

Waarschijnlijk slechts in kleine kring bekend. Mogelijk is de naam geïnspireerd op *Bornebokki(e)*, dat door verschillende informanten werd ingezonden ('in de binnenlanden van *Bornebokki*'). Tot dezelfde groep, qua klank, hoort *Borrie-Borrie* ('in de binnenlanden van *Borrie-Borrie*'), die door iemand uit Amsterdam werd ingezonden.

Vergelijk *Bonnie-Bokkie*.

Destabilonië

Ingezonden door iemand uit Leiden als aanduiding voor een 'instabiel land'.

Ginderland

Land hier ver vandaan. Onder meer aangetroffen in een gedicht op internet (van Gaby Desmyter): 'Mezelf vergetend in een Ginderland,/Leefd'ik met alle schaamte-beesten mee,/die vretend aan mijn eigenheid,/ bert bibber toverden aan mijn schrikkedraad.' Overigens telt Noord-Brabant twee plaatsjes met de naam *Ginderdoor*, plus één *Ginderover*.

Gwakkiemakkieland

Aangedragen door iemand uit Nijmegen. Mogelijk alleen in kleine kring bekend.

Hoog-Polië

Deze naam, die speelt met de landnaam *Polen* en met *hoogpolig* (gezegd van langharige tapijten), suggereert een bergachtig gebied.

Italië

Schertsende aanduiding voor 'gevangenis', met een woordspeling op *Italië* en *tralies*. Een vergelijkbare schertsnaam is *Norwegen* (van *nor*, 'gevangenis', en *Noorwegen*). Beide namen zouden voorkomen in het boek *De dief stelen* van Olaf J. de Landell (1966). Nog een schertsnaam voor 'gevangenis' is *Bajès – bajes* (Bargoens voor 'gevangenis') op z'n Frans uitgesproken. Over deze naam schreef een informant: 'Halverwege de jaren zestig moest een goede kennis van mijn ouders in Rotterdam enige tijd in het gevang doorbrengen. Zijn eega verklaarde zijn afwezigheid door te melden dat hij vakantie vierde in *Bajès*.'

Kakkeboebieland

Aan het begin van de 20ste eeuw lag in de gemeente Raalte in Overijssel een gehucht genaamd Kakkenberg. Inmiddels bestaan er geen Nederlandse plaatsen meer die beginnen met *kak-*. Het fictieve *Kakkeboebieland* werd aangedragen door iemand uit Leiden. Een vergelijkbare imaginaire plaatsnaam in het Afrikaans is *Kakhuiskloof*.

Kalbassen, Het land van

In de (rijmende) zegswijze *dat is gebeurd in het Land van Kalebassen, waar de leugens op de bomen wassen* ('groeien'). Een variant is: *in het land van Kalbassen, waar de honden met hun gat bassen.* Men zegt dit van onmogelijke beweringen. Deze uitdrukkingen zijn aan het eind van de 19de eeuw in Vlaanderen opgetekend, onder meer in Antwerpen. Het WNT noemt *het Land van Kalbassen* 'een denkbeeldig, ver weg gelegen land'.

Een *kalebas* is een soort grote, ronde pompoen. Men zal dit als een 'opgeblazen' vrucht hebben beschouwd. Een 'opschepper' wordt wel een *Jan Kalebas* genoemd. *Kalbassen* is ook aangetroffen in de vorm *Kartassen*. De uitdrukking *het is gebeurd in het land van Kalebassen* komt ook voor als eindregel bij sprookjes.

Katholië

Al te katholiek land of katholieke streek. Een informant schreef: 'Katholië heb ik jaren geleden gehoord uit de mond van een Amsterdamse die een dagje in Lisse rondliep. "Een leuk dorp, maar je zit hier wel in Katholië."'

Koeterwalië

Land waar je de taal niet kunt verstaan, waar ze *koeterwaals* spreken. *Koeterwaals* komt van het Duitse *Kauderwelsch*, van *Kauer*, naam voor de stad Chur, waar Reto-Romaans werd gesproken, een taal die de Duitsers barbaars in de oren klonk, plus *Waal*, 'iemand die Romaans spreekt'.

Kulgarije

Kulgarije is een vondst van Kees van Kooten en Wim de Bie. In 1976 maakten zij een serie van drie bioscoopfilmpjes voor de Postbank. In een van die filmpjes demonstreerden zij bij een postkantoor in Kulgarije hoe je girobetaalkaarten kunt gebruiken om in het buitenland geld op te nemen – toen een noviteit.

Zo nu en dan wordt *Kulgarije*, dat is gevormd naar het voorbeeld van Bulgarije, nog gebruikt. Zo schreef Max Pam op 15 september 2000 in *HP/De Tijd*: 'In haar verantwoording aan het slot van het boek schrijft Monika van Paemel dat zij het lot van al die Bosnische vluchtelingen heeft verbonden aan het verhaal van haar eigen jeugd, aan haar grootouders, hun taal en haar kinderjaren in Kongarije. Verdomd interessant, maar is mevrouw Van Paemel niet in de war met Kulgarije?'

Limboland

Denigrerende bijnaam voor (Nederlands) Limburg. Een andere bijnaam voor Limburg is *Limbabwe*, gevormd onder invloed van Zimbabwe. Beide namen komen zeer frequent voor – zowel op internet als in de dagbladen. Minder frequent zijn *Limbourgondië*, vanwege de vermeende Bourgondische levensstijl van de Limburgers, *Limboektoe* (gevormd onder invloed van Timboektoe) en *Limland* (een verkorting van *Limboland*). De inwoners van Limburg worden vaak *Limbo's* genoemd en minder vaak *Limbabwianen*. Onder studenten is *Limbabwe-express* geliefd voor de sneltrein naar Maastricht. Tilburg wordt soms neerbuigend *Tilbabwe* genoemd, Brabant soms *Brababwe*. Volgens een Vlaamse informant zegt men daar *hij is zeker een Limburger* voor 'hij is traag van begrip, lomp'. 'Want de Limburgers hebben in België de reputatie dom en lomp te zijn.'

In het Engels betekent *limbo* onder meer 'voorgeborchte van de hel'. Sinds ongeveer 1990 wordt *Limboland* (dan wel *Limbo land* of *Limbo-land*) ook geregeld in het Engels gebruikt, onder andere voor 'oord of bureaucratisch terrein waarin iets wordt verwaarloosd of vergeten, of waarvoor nog geen regels of wetten bestaan; niemandsland, grijze zone'.

Loemboembia

In 1992 door Wim Daniëls opgenomen in *Thuistaal. Het andere Nederlands*, voor 'een land dat ver weg ligt'. De verklaring luidt: 'De benaming Loemboembia is ontstaan toen iemand niet zo gauw op de naam kon komen van het Afrikaanse land waarheen een neef vertrokken was. [...] Mogelijk werd die naam gekozen met de gedachte aan Loemoemba, de in 1961 vermoorde Kongolese politicus, die een grote rol speelde in het onafhankelijkheidsstreven van Kongo.' Waarschijnlijk slechts in kleine kring bekend.

Maniakka

Land waar een hoop gekken en maniakken rondlopen. Ingestuurd door iemand uit Muiderberg. *Maniak* is een Frans leenwoord. Het gaat terug op het Latijnse *maniacus*, 'demonisch, een bezetene'.

Moffrika

Denigrerende bijnaam voor Duitsland, gevormd naar het voorbeeld van Afrika. Het woord *mof* als scheldnaam voor 'Duitser' dateert al van de 16de eeuw; waarschijnlijk is het afgeleid van het Duitse *muff*, dat 'knorrepot, niet spraakzaam, bars iemand' betekent. Je leest geregeld dat *Moffrika* uit de Tweede Wereldoorlog dateert, maar Willem Bilderdijk gebruikte het al in 1820: 'Ik zal in Moffrika nog wel een Vetter vinden.' *Moffrikaans* voor 'Duits' komt al voor in het werk van Beets ('het brommend Moffrikaansch') en Potgieter, en ook *Moffrikaan* voor 'Duitser' dateert uit de 19de eeuw. Opmerkelijk is dat Koenen *Moffrika* en *Moffrikaans* – samen met onder meer *mof* – in 1942 uit het woordenboek schrapte, uit angst voor de Duitse bezetter. *Moffrika* keerde pas in 1952 in het woordenboek terug, en *Moffrikaans* pas in 1960.

De woordenboeken schrijven *Moffrika* en *Moffrikaans* met dubbel-f, maar in kranten en op internet kom je ze ook geregeld met één f tegen.

Een andere, inmiddels verouderde scheldnaam voor Duitser (of Westfaal) is *poep*. Vandaar dat Duitsland (en Westfalen) ook wel *Poepenland* zijn genoemd. Een informant meldde *Schweinhundië* als bijnaam voor Duitsland, maar die naam is elders niet aangetroffen.

Oegwabibië

'Ik stuur je hier de naam,' aldus een informant uit Gouda, 'van een fictief apenland dat in de vriendenkring wordt gebruikt wanneer een vriendin van ons weer naar een ver buitenland vertrekt waarvan ze pas relatief kort van tevoren de naam weet. Ze werkt via Artsen Zonder Grenzen. De term die we (al lang) gebruiken is: *Oegwabibië*.' Een andere informant kwam met een vergelijkbare vorming, namelijk *Okwambibië* ('voor een blotevoetenland').

Oost-Begonië

Ingestuurd door iemand uit Den Haag. Naar de plant *begonia*, die overigens is genoemd naar de Franse plantkundige Michel Bégon (1638-1710). De begonia heeft, net als de geranium, de naam een suffe plant te zijn.

Bij diverse fictieve plaatsnamen die als betekenis 'afgelegen oord, gehucht, negorij' hebben, wordt het provinciale karakter nog eens onder-

streept door er *Oost-* voor te zetten. Andere voorbeelden zijn: *Oostschubbekutteveen, Ooststronkeradeel* en *Oostwapperzand-Buiten.* Uitbreidingen met *Noord-* zijn niet aangetroffen, met *Zuid-* en *West-* wel, maar *Oost-* komt het vaakst voor.

Schurkije

Voor een schurkenstaat, gevormd naar het voorbeeld van Turkije.

Sjekkamakka

In 2001 opgenomen in het *Vlaams dialectenwoordenboek* van Herman J. Claeys. De spelling is onzeker, men schrijft soms ook *Sjakamaka* en *Shakamaka.* Volgens Claeys komt het woord in Antwerpen voor in de uitdrukking *naar Sjekkamakka vertrokken zijn* voor 'met de noorderzon vertrokken zijn'. Volgens een Vlaamse informant wordt het echter nog op een andere manier gebruikt. 'Al geruime tijd hoor ik in Vlaanderen het woord *Sjakamaka* in de betekenis "Nergensland". *Ik ga niet naar 'm toe, al was het de koning van Sjakamaka.* Ik hoor het de laatste tijd geregeld op tv en radio.' Een oproep in de Vlaamse krant *Het Belang van Limburg* om de herkomst en de ouderdom van deze fictieve plaatsnaam te achterhalen, leverde onder meer een reactie op van een vrouw uit Rotem: 'Het woord *Shakamaka* ken ik al van in mijn kindertijd lang geleden. Iemand die ver weg was gegaan of als men niet wist waar hij was, die was naar *Shakamaka.*' Vooralsnog is de herkomst niet achterhaald.
Vergelijk *Verraplus.*

Surimaribo

Denigrerende bijnaam voor Suriname. Het gaat om een samentrekking van Suriname en Paramaribo. Een voorbeeld van het gebruik (van een website): 'Geachte leden, hier in het vochtige Surimaribo heb ik de wedstrijd de Graafschap tegen Robin Hood gezien.'

Takki-Takkiland

Door verschillende informanten ingezonden als aanduiding voor 'achterlijk land'. Waarschijnlijk is deze naam, die ook is aangetroffen in de vorm *Tjakiewakkieland*, door verschillende andere namen beïnvloed. In de eerste plaats door *Takki-Takkioerwoud*, een vondst van Gerard Reve. Op 7 juli 1971 schreef Reve in een (later gepubliceerde) brief aan Simon Carmiggelt over Surinamers, Curaçaoërs en Antillianen: 'Ik ben er erg voor, dat die prachtvolken zo gauw mogelijk geheel onafhankelijk worden, en ons niks meer kosten, zodat we ze allemaal met een zak vol spiegeltjes en kralen op de Tjoeki Tjoeki stoomboot kunnen zetten enkele reis Takki Takki oerwoud.'

Een andere bron van inspiratie – waarschijnlijk ook voor Reve – is de neerbuigende aanduiding *Taki-taki* voor het Sranantongo, de belangrijkste creooltaal en de lingua franca van Suriname. Men schrijft *Taki-taki* maar dit wordt uitgesproken als 'Takki-takki' (*taki* betekent in het Sranan 'praten, spreken', het is afgeleid van het Engelse *talk*).

Daarnaast kan het bekende kinderboek *Pippi Langkous in Taka-Tuka-land* nog van invloed zijn geweest. Astrid Lindgren schreef dit boek in 1946. De Zweedse titel luidt overigens *Pippi Laangstrump i Soederhavet*. De Nederlandse vertaling, door Saskia Ferwerda, verscheen in 1959.

*Timboektoe

Veel mensen denken dat Timboektoe de naam is van een fictief land, maar dat is niet het geval. Timboektoe is een plaats in Mali, aan de zuidrand van de Sahara, bij de Niger. Het is de hoofdplaats van de gelijknamige regio, telt tegenwoordig ruim 15.000 inwoners en is een agrarisch centrum. We kennen Timboektoe omdat het ooit een van de belangrijkste handelscentra tussen Noord- en West-Afrika was. Er werden slaven, ivoor, goud en zout verhandeld, en de fabelachtige rijkdom lokte verschillende Europese avonturiers naar de stad. In 1824 slaagde de Fransman René Caillié er als eerste ontdekkingsreiziger in om, vermomd als Arabier, Timboektoe te bezoeken. Hij schreef er een reisverslag over dat vele herdrukken beleefde: *Journal d'un voyage à Temboctou et à Jenné dans l'Afrique centrale.*

In de volkstaal wordt *Timboektoe* gebruikt voor 'het einde van de wereld', een betekenis die overigens nog niet door de woordenboeken is vastgelegd. Volgens sommigen is deze overdrachtelijke betekenis populair ge-

worden door *Donald Duck*. 'Als Donald en de neefjes weer eens wat fout hadden gedaan en Duckstad moesten ontvluchten,' aldus een informant, 'liepen zij vaak met een knapzak op de schouder over een spoorlijn naar de einder. Steevast stond er dan een bordje met als opschrift: Timboektoe 3256 km.' Maar ook vóór *Donald Duck* lijkt *Timboektoe* al overdrachtelijk te zijn gebruikt. Zo was reeds in 1934 in een cabaret een verslag te horen van een fictieve voetbalwedstrijd tussen het Nederlands elftal en het 'negerelftal uit Timboektoe'.

Enkele recente voorbeelden van gebruik: 'Arabisch voetbal, een wedstrijdje in Timboektoe of Verweggistan, het maakt Willem niets uit' (*Algemeen Dagblad* 17 augustus 2002); 'Al had ze naar Timboektoe gemoeten, luitenant Anne Stastra van het Leger des Heils was gegaan; naar eigen zeggen "ten dienste van het werken in Gods Koninkrijk"' (*Rijn en Gouwe* 6 augustus 2002); en *de Volkskrant* schreef op 7 mei 2002: 'Fortuyn is vermoord op het mediapark in Hilversum, onder het oog van talloze omroepmedewerkers, journalisten en cameralieden. Toch duurde het bijna een uur voor er op een van de zenders bewegend beeld te zien was; verslaggever Abspoel moest het meer dan drie kwartier met een fotootje doen, alsof de man in Timboektoe stond in plaats van om de hoek van de televisiestudio.'

Als variant op *van hier tot Tokio* lees je soms: *van hier tot Timboektoe.*

Transandijvië

Ingestuurd door iemand uit Haarlem. De naam zou voorkomen in een stripverhaal van Peter de Smet. Niet duidelijk is of De Smet ook de bedenker is van Transandijvië. Zeker is wel dat diverse fictieve plaatsnamen zijn gevormd met de naam van een groente. Zo werd *Andijviegarijp* al in 1948 gebruikt in een boek van Piet Bakker, samen met *Boerenkoolstronkeradeel*. Andere geografische groentenamen zijn *Knoldijsradeel, Koolstronkerabladstad* (opgetekend in 1953), *Selderieknollerveen* (dat voorkomt in de Nederlandse vertaling, door Jacques van Tol, van het liedje 'It looks like rain in Cherry Blossom Lane'), *Spruitjessluis* en *Witlofferveen*.

Verraplus

In de Vlaamse uitdrukking: *naar Verraplus (vertrokken) zijn* voor 'met onbekende bestemming, met de noorderzon vertrokken zijn'. Het gaat hier

om een verbastering van het Franse *on ne le(s) verra plus*, 'die zien we niet meer terug'. Een variant is *naar Verrepas zijn*, van *on ne le(s) verra pas*, 'die zullen we niet zien; die krijgen we niet te zien'. Volgens Herman J. Claeys, die beide varianten vermeldt in het *Vlaams dialectenwoordenboek* (2001), is bij *Verrapas* sprake van een woordspeling met de obscure Latijns-Amerikaanse plaatsnaam Verapaz. Dit is echter – letterlijk – zeer vergezocht. Vergelijk *Sjekkamakka*.

Wingwangwokkieland

Ingezonden door iemand uit Dongen (Noord-Brabant). Het element *wokkie* komt in verschillende fictieve plaatsnamen voor, te weten *Bokkiewokkie*, *Bokkiewokkiestan* en *Bokkiewokkieland*. Het gedeelte *Wingwang* lijkt een variant van *Winjewanje* (zie hieronder).

Winjewanje

'Benaming voor een denkbeeldig, ver land, waar wonderlijke dingen heeten te geschieden,' aldus het WNT. *Winjewanje* werd ook gebruikt voor 'ver en onbekend oord' en daarnaast, zij het minder vaak, voor 'luilekkerland'. *Winjewanje* is aan het eind van de 16de eeuw voor het eerst opgetekend, als *Wynewaenge* (1596). In latere teksten is sprake van onder meer het 'Lant van Winjewanje' (1685) en het 'Koningryk van Winjewan' (omstreeks 1700). De vormvariant *Wingiewangie* is onder meer aangetroffen in het werk van Potgieter (1808-1875): 'In het land van Wingie-wangie heb ik de mensenkennis, die mij al mijn dubbeltjes had gekost, op woeker uitgezet.' Elders schreef Potgieter trouwens 'gewoon' *Winjewanje*.

De meeste woordenboeken geven aan dat *Winjewanje* inmiddels is verouderd, maar Jan Pannekeet tekende het nog in 1971 op in West-Friesland, in de uitdrukking *hij komt uit Winjewanje*, voor 'hij is afkomstig uit een of andere plaats of streek waarvan ik de naam niet (meer) weet of niet wil noemen'.

Woppenokkio

Omstreeks 1970 gehoord in Amsterdam. 'Woppenokkio wordt door ons gebruikt,' aldus een informant, 'om aan te duiden dat een bepaalde plaats

in een onbekend of onbeduidend land ligt of om aan te geven dat iets uit een onbekend land afkomstig is. Bijvoorbeeld: "Dat ligt zeker in Woppenokkio" of "Made in Woppenokkio". Het kan zijn dat het met name voor de herkomst van enigszins obscure houtproducten wordt gebruikt, vanwege de overduidelijke referentie aan Pinokkio. Ik vermoed dat ik het woord heb opgepikt tijdens mijn tijd op zee.' Een uitspraakvariant is *Wopinokkio*.

Zwammerzoeloe

'Tussen Bodegraven en Alphen aan de Rijn,' aldus een informant, 'ligt het dorpje Zwammerdam. Op zich al een naam die fictief aandoet, maar in de jaren die ik tussen Utrecht en Leiden treinde, heb ik Zwammerdam regelmatig *Zwammerzoeloe* horen noemen.' Zonder twijfel gevormd naar het voorbeeld van *Zoeloeland*, een voormalig thuisland binnen de Republiek van Zuid-Afrika.

11

Nog meer slechte bestemmingen: van Absurdistan tot Verweggistan

Het Groene Boekje, de officiële spellinglijst van het Nederlands, kent zegge en schrijve één woord dat eindigt op het achtervoegsel *-stan* en dat is *Verweggistan*. Nu klopt het dat dit achtervoegsel, dat in het Perzisch 'land' betekent, relatief weinig in het Nederlands voorkomt, maar slechts één vermelding is wel erg karig. De Grote Van Dale vermeldt gelukkig nog *Absurdistan*, plus diverse aardrijkskundige namen die eindigen op *-stan*, zoals Afghanistan, Kazachstan, Oezbekistan, Pakistan, Tadzjikistan en Turkmenistan.

Die landen hebben met elkaar gemeen dat ze – vanuit ons perspectief – erg ver weg liggen, en ze zijn meer dan eens negatief in het nieuws geweest. Dat zal ertoe hebben bijgedragen dat *-stan* in de spreektaal een geliefd achtervoegsel is geworden bij het vormen van fictieve plaatsnamen met als betekenis 'land waar allerlei dwaze toestanden heersen'. Althans, dat is de definitie die de Grote Van Dale van *Absurdistan* geeft. *Verweggistan* wordt in de Van Dale omschreven als 'een onbelangrijk, oninteressant land', en dat is – grofweg – de tweede betekenis die aan dit soort plaatsnamen wordt toegekend. Daarnaast komen we *-stan* tegen in bijnamen voor plaatsen, provincies en landen.

Hoe productief het achtervoegsel *-stan* is geworden, bleek ook na de aanslagen in de Verenigde Staten op 11 september 2001. Een paar weken later circuleerde op internet een kaart waarin Nederland was omgedoopt tot *Ollandistan*. Op de kaart waren enkele tientallen Nederlandse plaatsen 'geïslamiseerd'. Zo was Amsterdam veranderd in *Imamsterdam*, Rotterdam in

Rottersadam, Eindhoven in *Husseindhoven*, Appingedam in *Kapingedam*, Nijmegen in *Besnijmegen* enzovoorts.

Ollandistan is waarschijnlijk een van de jongste vormingen met het Perzische achtervoegsel *-stan*, maar het begon hoogstwaarschijnlijk allemaal met *Absurdistan*.

Absurdistan

Absurdistan behoort momenteel tot de populairste fictieve plaatsnamen, samen met *Verweggistan*. Het woord is toegeschreven aan Gerrit Komrij, maar dat berust op een vergissing. Ja, Komrij heeft het verschillende keren gebruikt en de Grote Van Dale haalt bij *Absurdistan* een citaat van hem aan, te weten 'dit Absurdistan tussen de Wadden en Vaals', maar er is geen enkele reden om aan te nemen dat de Dichter des Vaderlands deze plaatsnaam heeft bedacht.

Max Pam schreef op 23 maart 2001 in NRC *Handelsblad* dat zijn vader al in de jaren vijftig in het tijdschriftje *De Uitkijk* anonieme stukjes schreef onder de titel 'Berichten uit Absurdistan', maar volgens publicist Igor Cornelissen berust ook dit op een vergissing. Niet vader Pam maar Joop Zwart schreef een nieuwsbrief getiteld *Nieuwsbrief uit Absurdistan*, die werd uitgegeven door *uitgeverij* De Uitkijk. Cornelissen zette een en ander recht in een ingezonden brief in de NRC, maar in zijn memoires is hij duidelijker. In *Raamgracht 4. Mooie jaren bij het weekblad* (1998) schrijft hij: 'Als leergierig jong broekje was Zwart bij het communistische dagblad *De Tribune* leerling-zetter geweest. Een opleiding aan de Leninschool bij Moskou in 1930 was bedoeld als aanloop tot een glanzende carrière als geheim agent binnen de Communistische Internationale. [...] Joop Zwart was en bleef echter een eigenwijze dwarsligger. Hij maakte zijn opleiding niet af. Het beviel hem in Moskou maar matig. De gesprekken die hij er voerde met leermeesters als Karl Radek en Nikolaj Boecharin, vroegere medewerkers van Lenin, en medeleerlingen als de latere Tsjechoslowaakse partijleider Rudolf Slánsk, haalde hij later op in zijn curieuze en door weinigen gelezen gestencilde *Nieuwsbrief uit Absurdistan*, een onregelmatig verschijnend eenmanstijdschrift waarop ik [Cornelissen] mij had geabonneerd. De naam was bedacht door de cynische Radek die – toen al – de spot dreef met de ronkende succesverhalen in de sovjetpers over de vooruitgang in Oezbekistan, Kazachstan, Turkmenistan en elders. Ooit zou er een Absur-

distan-bulletin moeten verschijnen en dat kon het beste gebeuren in Holland waar, fantaseerde Radek, ruimdenkende kapitalisten het blad zouden willen financieren. Naar Zwarts productie te oordelen had hij die financiers nooit gevonden. Het blaadje bekostigde hij uit zijn pensioen van de Stichting '40-'45.'

In welke jaren het blaadje precies verscheen, is niet duidelijk, maar waarschijnlijk van 1978 tot 1981. Zeker is dat een soort *Absurdistan* al in 1946 voorkomt in de titel van een Franstalig boek, namelijk *Voyage en Absurdie* (Reis naar Absurdië). Opvolgers waren *Révolte en Absurdie* (1951) en *Retour en Absurdie* (1959).

In een taalkundige nieuwsgroep op internet is gediscussieerd over de vraag waarom het achtervoegsel *-stan* nu juist aan het eind van de jaren veertig opgang maakte. Jaap Engelsman schreef hierover: 'Toevallig stuitte ik op een feit dat zou kunnen verklaren waarom sinds 1947 internationaal bekend werd dat *-stan* in het Perzisch "land" betekent. In 1947 werd Pakistan namelijk onafhankelijk, en bij die gelegenheid kreeg het zijn naam, die niet was ontleend aan een bestaande geografische naam uit dat gebied. De naam was al gevormd in 1932 of 1933, tijdens het streven naar onafhankelijkheid, waarschijnlijk door Chaudri Rahmat Ali, uit de letters P van Punjab, A van Afghania (een landstreek in Pakistan) en K van Kasjmir, aangevuld met het achtervoegsel *-stan* en een *i* voor de uitspraak. Een bijkomend voordeel, en een reden om niet bijvoorbeeld *Kapistan* te schrijven, was dat *pffik* in het Urdu "rein" of "zuiver" betekent. *Pakistan* was dus ook het "Land van de reinen". De onafhankelijkheid van India en Pakistan trok wereldwijd veel aandacht, en dit kan mensen op het idee hebben gebracht dat je oosters klinkende landnamen kunt creëren door simpelweg ergens *-stan* achter te plakken.'

Hoe het ook zij, *Absurdistan* wordt tegenwoordig volop gebruikt voor een land of plaats waar allerlei dwaze toestanden heersen of waar men het niet zo nauw neemt met de wet. Het komt voor in boek- en filmtitels, maar het wordt vooral vaak gebruikt in kranten en tijdschriften. Niet alleen in het Nederlands trouwens, ook in het Engels en Duits. Zo gebruikte de *National review* het in 1990 in de kop 'King of Absurdistan'. *Newsweek* schreef datzelfde jaar over 'Travels in Absurdistan', en in een Duits juridisch tijdschrift verscheen in 1998 een artikel getiteld 'Grundrecht auf Widerspruchsfreiheit der Rechtsordnung – eine Reise nach Absurdistan'.

Achteraffiestan

Zou volgens een informant in het begin van de jaren tachtig in de *Donald Duck* hebben gestaan, samen met *Achteraffië*. *Achteraf* is een buurtschap in de gemeente Maartensdijk. In 1910 woonden er negen mensen.

Het Duits kent verscheidene fictieve dorpsnamen die, om de afgelegenheid en achterlijkheid te benadrukken, beginnen met *Hinter-*, 'achter': *Hinterdummsbach* ('Achterdombeek'), *Hinterhuglhapfing* (onduidelijk van betekenis, maar Beiers aandoend), *Hinterkuhdreckshausen* ('Achterkoeienvlaaienhuizen'), *Hintertupfingen* ('Achtervlekkingen'), *Hinterniedertupfenhausen* ('Achternedervlekkenhuizen') en *Hintertannenzapfenhausen* ('Achterdennenappelhuizen'). Zie ook *Domburg* in hoofdstuk 3.

Bokkiewokkiestan

'Wie vakantie heeft,' aldus een informant uit Heelsum, 'maar niet op vakantie wil gaan kan altijd nog naar *El Balconia*. Is dat te ver, dan kun je naar *Rundumhausen*. En wie daar dan schamper over doet, die vertrekt maar naar *Bokkiewokkie*.' Een andere variant, naast *Bokkiewokkiestan*, is *Bokkiewokkieland*.

Brabostan

'Ik durf het bijna niet te schrijven,' aldus een correspondent, 'maar in huiselijke kring spreek ik geregeld over *Brabostan*.' Voor 'Brabant' natuurlijk. Op internet is onder meer de variant *Oost-Brabostan* aangetroffen.

Fukkistan

Denigrerende bijnaam voor Pakistan (zie verder in hoofdstuk 19).

Groezbekistan

Bijnaam voor Groesbeek in Gelderland.

Hagistan

Bijnaam voor Den Haag.

Lijpiestan

In de uitdrukking: *hij komt van Lijpiestan* voor 'hij is gek, dom'. *Lijp* is een nevenvorm van *leep*. In de 16de eeuw betekende het 'scheef'. In de betekenis 'gek' is het pas in de 20ste eeuw opgetekend.

New Yorkistan

Bijnaam voor New York (in de Verenigde Staten). Op het omslag van het tijdschrift *The New Yorker* stond op 10 december 2001 een tekening van New Yorkistan (door Maira Kalman en Rick Meyerowitz). De inwoners van de stad werden voor deze gelegenheid *New Yorkistanis* genoemd. Ook in het Nederlands aangetroffen.

Oehoeboeristan

Oehoeboeristan zal zijn geïnspireerd op Oehoeboeroe, de naam van de wijze maar pedante uil in *Paulus de Boskabouter*, een serie die tussen 1955 en 1964 werd uitgezonden door de VARA-radio en die in 1967-1968 op de televisie te zien was. De serie werd gemaakt door Jean Dulieu (pseudoniem voor Jan van Oort). Als fictieve plaatsnaam was *Oehoeboeristan* aan het eind van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig populair in Delft en omgeving. 'De omstandigheden waaronder deze kreet in gebruik was, kan ik niet precies meer weergeven,' aldus een informant. 'Het was zo'n algemeen in zwang zijnde term; hij werd denk ik veelvuldig toegepast onder studenten die voor praktisch werk of bijzondere reisbestemmingen ergens in goh-hoe-heet-dat-gat of in onbekende of niet helemaal bekende of even-de-naam-vergeten oorden toefden.'

Oirsbekistan

Bijnaam voor Oirsbeek in (Nederlands) Limburg. 'Ik zou graag naar Oezbekistan gaan,' schreef een informant, 'maar helaas ook dit jaar kom ik, als bewoner van Oirsbeek, niet verder dan Oirsbekistan.'

Takatoekistan

Waarschijnlijk een variant op *Taka-Tuka-land*, een bestemming die voorkomt in *Pippi Langkous in Taka-Tuka-land* (1946), een boek van Astrid Lindgren.

Tzatzikistan

Bijnaam voor Griekenland. Naar *tzatziki*, een traditioneel Grieks bijgerecht met yoghurt en komkommer.

Verweggistan

Verweggistan is afkomstig uit de avonturen van Donald Duck. Donald vliegt geregeld met zijn neefjes naar dit afgelegen land. Wanneer die naam voor het eerst in de beeldverhalen opduikt, is niet bekend. Sommigen houden het op eind jaren vijftig, anderen op de jaren zestig. De vroegste voorbeelden in de dagbladpers dateren van eind jaren tachtig. Zo schreef *de Volkskrant* op 30 april 1988: 'Allemaal ten bate van de vertrapten in Verweggistan.'

Verweggistan is waarschijnlijk een vertaling van het Engelse *Faroffistan*. In de Duitse *Donald Duck* spreekt men van *Weitfortistan* (dat ook overdrachtelijk wordt gebruikt). Over de spelling van *Verweggistan* is men lang onzeker geweest. De Grote Van Dale vermeldde het in 1992 nog als *Verwegistan*, dus met één g. De spelling met dubbel-g werd in 1995 gedicteerd door het Groene Boekje, de officiële spellinglijst van het Nederlands, maar op internet zie je dat beide schrijfwijzen nog door elkaar worden gebruikt, hoewel die met dubbel-g aan de winnende hand is. Beide spellingen komen overigens honderden keren op internet voor; samen met *Absurdistan* is *Verweggistan* duidelijk een van de populairste fictieve plaatsnamen.

Zoals gezegd is niet precies bekend sinds wanneer *Verweggistan* in *Donald Duck* voorkomt, of welke vertaler deze naam heeft geïntroduceerd. Het tijdschrift *Donald Duck* verschijnt sinds 1952 in het Nederlands. De huidige hoofdredacteur, Tom Roep, trad aan in 1973. Toen werd *Verweggistan* al gebruikt. Van de vertalers die vóór Roep bij *Donald Duck* werkten, zijn maar enkele namen bekend. Sommigen zijn al overleden, maar de paar die nog in leven zijn, bleken niet te weten wanneer en door wie *Verweggistan* is verzonnen.

Het tijdschrift *Donald Duck* heeft overigens een lange traditie in het verzinnen van fictieve plaatsnamen. Zeer geregeld duiken er nepplaatsnamen in op. Voorbeelden zijn: *Brutopio* (een land dat Dagobert Duck vijandig gezind is), *Eendhoven, Eimuiden, Gansdorp, Klondijksteradeel, Vandaalusië, Verderopdam, Zwaandam* en natuurlijk *Duckburg* en *Duckstad*. Carl Barks, de beroemdste tekenaar van Donald-Duckverhalen, situeerde de stripeend in *Calisota*, een samentrekking van Californië en Minnesota. Barks modelleerde *Duckstad* naar het voorbeeld van Burbank in Californië, waar de Disney-studio's zijn gevestigd. Maar hij was daar niet al te strikt in: als hij voor een verhaal een haven of bergen nodig had dan tekende hij die, ook al komen die in Burbank niet voor.

De meeste fictieve plaatsnamen in de *Donald Duck* zijn eendagsvliegen, aldus Roep. Maar naast *Verweggistan* wordt ook *Afgelegerije* geregeld gebruikt. Een belegen grapje over *Verweggistan* luidt: 'Wat is de hoofdstad van *Verweggistan*?' Het antwoord luidt: '*Verweggistad*' (wat je moet uitspreken als 'ver weg is dat').